

France Martin Dolinar

Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946

(3. del)

6. ROŽMANOVO »SODELOVANJE« Z NEMŠKIM OKUPATORJEM

Glede sodelovanja z nemškim okupatorjem obtožnica škofu Rožmanu očita »stalne stike s Hacinovim policijskim aparatom in nemškim gestapom.« V podrobnostih pa še: da je po kapitulaciji Italije dal nalog svojim zaupnikom v bivši MVAC, naj takoj vstopijo v oborožene formacije domobranstva; da je od spomladi 1944 vzdrževal »ozke stike z gestapovskim menihom Harzлом (sic!) na Bledu;« da je 20. aprila 1944 in 30. januarja 1945 sodeloval pri zaprisegi domobrancev; da je bil inspirator in pobudnik borbe domobrancev na strani okupatorja proti lastnemu narodu; da je 28. aprila povabil generala Leona Rupnika na sestanek »Narodnega odbora;« da je pred osvoboditvijo širil »zmešnjavo in lažno propagando« med ljudstvom.¹

Tudi te obtožbe je škof Rožman posamično pojasnil in ovrgel.² Če pa govorimo o škofovih stikih z nemškim okupatorjem, postanemo pozorni, da je teh stikov bistveno manj kot z Italijani, in da potekajo na drugačni ravni. Iz ohranjene dokumentacije je na nek način čutiti škofov podrejeni položaj.

6.1 Rožmanovi uradni stiki z nemškimi okupatorskimi oblastniki

Osmega septembra 1943 je Italija objavila uradno kapitulacijo svoje vojske, 10. septembra 1943 pa je Hitler s posebno uredbo ustanovil operacijski coni »Jadransko primorje« in »Predalpske dežele.« V operacijski coni »Jadransko primorje« naj bi bile naslednje nižje upravne enote-pokrajine: Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner in Ljubljana. Operacijska cona »Jadransko primorje« je bila podrejena koroškemu gauleiterju dr. Friedrichu Rainerju kot vrhovnemu komisarju.³

Čeprav je Ljubljanska pokrajina postala sestavni del operacijske cone »Jadransko primorje,« pa vsi okupatorjevi organi v njej niso bili podrejeni osrednjim organom te cone. Tako so nemške policijske ustanove, ki naj bi v pokrajini vodile boj proti partizanskim enotam, bile podrejene tistim nemškim policijskim ustanovam, ki so že dotlej vodile boj proti njim na Spodnjem Štajerskem in na Gorenjskem.

Vsa policija v Ljubljanski pokrajini je spadala pod višjega vodjo SS in policije v 18. vojnem okrožju, SS Gruppenführer(ja) in generalpodpolkovnika policije Erwina Rösenerja, in ne pod višjega vodjo SS in policije za operacijsko cono »Jadransko primorje.« V Ljubljani si je svojo izpostavo uredil komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko, ne pa voditelj varnostne policije in varnostne službe za operacijsko cono »Jadransko primorje.« Tej izpostavi je bila v Ljubljani podrejena tudi slovenska politična policija, ki ji je predsednik pokrajinske uprave Leon Rupnik določil za upravnika dr. Lovra Hacina.⁴ Zato je tudi razumljivo, da je bil škof

¹ AMNZ, Proces Rožman 80/6 27-28 (točke od 10-13); Bratko, Proces 1946, 41-42.

² Škofa Rožmana odgovor, str. 11-14, točke IX.-XIII.

³ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem (uredil Zdravko Klanjšček), Ljubljana 1976, 568.

⁴ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945, Ljubljana 1976, 571.

Rožman prisiljen v spornih vprašanjih komunicirati z generalom Rösenerjem, stiki z ostalimi predstavniki nemške vojske in politične uprave pa so pravzaprav naključni.

Petnajstega septembra 1943 je prišel v Ljubljano koroški Gauleiter in Visoki komisar za operativno cono »Jadransko primorje« dr. Friedrich Rainer in se med drugim sestal tudi s škofom Rožmanom. Srečanje je pripravil Rainerjev namestnik Ferdinand Wolsegger, ki škofu ni pustil nobene izbire.⁵ V vladno palačo je škofa spremljal njegov tajnik dr. Stanislav Lenič, ki pri samem pogovoru ni bil navzoč, mu je pa škof o vsebini pogovora poročal, ko sta se vračala z obiska. Rainer in Rožman naj bi med drugim govorila tudi o položaju Cerkve na Gorenjskem in Dolenjskem in o razširjenosti »komunističnega gibanja« zlasti na Dolenjskem. Končno je Gauleiter Rainer vprašal škofa, kdo bi bil po njegovem mnenju najprimernejši kandidat za predsednika pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini. Škof mu je svetoval tedanjega ljubljanskega župana, generala Leona Rupnika.⁶ Gauleiter Rainer je po posvetovanju z drugimi nato Rupnika 20. septembra 1943 dejansko imenoval za načelnika, oziroma predsednika pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine, 22. septembra pa ga je v Ljubljani umestil Rainerjev namestnik in vladni predsednik za Koroško dr. Wolsegger. Pri tej umestitvi najvišjega predstavnika civilne oblasti v Ljubljani je bil navzoč tudi škof Rožman kot predstavnik najvišje cerkvene oblasti v Ljubljani.

Podatek, ki se na podlagi poročila VOŠa pojavlja v gradivu obtožnice, češ da se je škof Rožman novembra 1943 skupaj z dr. Šmajdom in Rupnikom sestal z Rainerjem še na Bledu,⁷ temelji na napačni interpretaciji in pomanjkljivih podatkih. Iz Šmajdovega dnevnika 25. novembra 1943 namreč zvemo, da je dr. Lavrič poročal Šmajdu o predlogu Ignacija Pevca iz Št. Vida pri Stični, da bi poslali k Rainerju posebno »deputacijo,« ki bi se mu zahvalila za »čiščenje na Dolenjskem.« Šmajd je takšno »deputacijo« dr. Lavriču odsvetoval in ga opozoril na Pevčeva ekstremna stališča, s katerimi se dr. Šmajd očitno ni strinjal. Pri teh pogovorih škof Rožman ni omenjen.⁸

Svojevrstno namerno zavajanje javnosti in očiten primer zavestne »malomarnosti« je izjava vojaškega tožilca, da je »škof Rožman od spomladi 1944 vzdrževal ozke stike z gestapovskim menihom Harzlom (Bratko, ga je preimenoval v Hartla) na Bledu, ki je bil neposredno podrejen gestapovski policiji v Berlinu« in s katerim naj bi imel škof Rožman več sestankov.⁹

Protiversko in proticerkveno zadržanje nemških nacistov je znano. Aktivni duhovnik ali redovnik v njihovih vrstah ni imel kaj iskati, še najmanj pa pri nacistični državni tajni policiji, imenovani Gestapo, ki jo je vodil Himmler. Kaj naj bi »gestapovski menih« bil in kakšno vlogo naj bi pri Gestapu imel, vojaškega tožilca in sodišča ni zanimalo. Zanje je bilo očitno pomembno narediti na poslušalce pri procesu vtis, da je bil celo »menih« član Gestapa, ki je bil najožje povezan s centralo v Berlinu. In s takim človekom se je, po izjavi vojaškega tožilca, družil škof Rožman, »da bi seveda izdajal poštene Slovence.« Zamenjava imen pri procesu očitno ni nikogar motila. Dokumentacije o Rožmanovih stikih z Harzlom ali Hartlom vojaški tožilec ni predložil, izjave generala Rösenerja na zaslišanju pred vojaškim tožilcem pa so zmedene in si celo med seboj nasprotujejo.¹⁰ Vendar o kakšnih škofovih sestankih ne ve ničesar. Trditi, da bi mogel škof Rožman med vojno oditi iz Ljubljane, ne da bi za to vedela nemška policija, pa je skrajno neverjetno, če že ne smešno.

⁵ Dokumenti SOVA, Lenič 17/115.

⁶ Bratko, Proces 1946, 91; Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, 569.

⁷ To »novico« sta, brez ustrezne dokumentacije, povzela tudi Franc Pavelski Dolinar (1915–1983) in Franc Gaber. Prvi naj bi videl neko tozadevno poročilo v Rimu, drugi pa je bil med vojno Rožmanov varnostnik, vendar je v svojih spominih zelo nezanesljiv. Prim. Kolarič, Škof Rožman III., 357–358.

⁸ AMNZ, Šmajdov dnevnik.

⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 27, točka 10; Prim. Bratko, Proces 1946, 41.

¹⁰ Bratko, Proces 1946, 119–120. Zanimivo je, da Rösener ne uporablja besede duhovnik ali menih. Pravi le, da se mu zdi, »da je ta človek prej zastopal prilično visok položaj v Cerkvi.« Izpraševalec pa je ves čas vztrajal pri besedi duhovnik, oziroma menih in skušal potrditev svoje trditve izveleči od obtoženega.

Škof Rožman človeka s priimkom Harzl ali Hartl ni poznal. V Ljubljani ga je obiskal »neki bivši oficir nemške armade,« ki se mu je predstavil kot pisatelj Lachmann in z njim debatiral o aktualnosti krščanstva v danih razmerah. Ker Rožman ni videl pravega razloga za njegov obisk, »se mu je mož zdel nekoliko sumljiv« in se z njim ni veliko spuščal v razgovor. Po Rožmanovi izjavi je šlo za enkratni obisk.¹¹

V »Odločbi o ugotovitvi zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev« je med drugim zapisana tudi naslednja trditev: »Na kapitulacijo Italije je bil škof Rožman že pripravljen ter je pred kapitulacijo navezal stike z gestapom. K njemu je vedno zahajal z Bleda Wiener Hans.«¹²

Škof Rožman o skrivnostnem gestapovcu Wienerju ne ve ničesar, kot očitno ni vedela Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov, ki nam ni postregla z nobenim dokumentom, ki bi izpričal identiteto t.im. gestapovca Wienerja. Ta potreba po kopičenju z ničemer podkrepljenih »dokazov« proti škofu Rožmanu seveda meče senco nezaupanja na celotno dokumentacijo sodnega procesa proti škofu Rožmanu.¹³ Zelo verjetno gre tudi tu za zamenjavo oseb. Po kapitulaciji Italije je bil vsaj dvakrat pri škofu Rožmanu Rainerjev namestnik Wolsegger, ki je pripravljaval Rožmanovo srečanje z Rainerjem 15. septembra 1943 v Ljubljani.¹⁴ Se je pa spomnil škof Rožman avstrijskega Juda Hansa Wienerja (tu je očitno zadoščal že nemški priimek, da so vojaške oblasti nekoga razglasile za gestapovca), ki je leta 1938 pribežal v Ljubljano. Inženir Wiener je škofa resda večkrat obiskal in ga prosil za posredovanje, da so mu jugoslovanske oblasti podaljševale dovoljenje za bivanje v Ljubljani. Zanj naj bi posredoval tudi pri Svetem sedežu, da bi dobil brazilsko vizo. Preden pa si je uspel zagotoviti potrebne dokumente, je Gestapo v začetku leta 1945 Wienerja odpeljal neznano kam.¹⁵

O Rožmanovih stikih z generalom Rösenerjem zaradi nastavitve vojaških kuratov pri slovenskih domobrancih smo že govorili. So pa imeli tudi Nemci do škofa svoje zahteve. Uprava policije je npr. 19. septembra 1944 škofu sporočila nemško zahtevo, da se omeji cerkveno zvonjenje, ker ovira protiletalsko opazovanje. Škof Rožman je s tem v zvezi dal 25. septembra svojim duhovnikom ustrezna navodila.¹⁶ Vse do danes nerazčiščeno poglavje odnosov med nemškim okupatorjem in ljubljanskim škofom Rožmanom pa je vprašanje škofovega »sodelovanja,« ali bolje rečeno njegove navzočnosti pri domobranski prisegi 20. aprila 1944 na stadionu v Ljubljani.

6.2 Škof Rožman in domobranska prisega

Obtožnica škofa Rožmana ne bremeni, da je »sodeloval pri organiziranju slovenskega domobranstva«¹⁷ in pravilno ugotavlja, da je slovensko domobranstvo 23. septembra 1943 ustanovil general Rupnik. Bremeni pa ga, da je takoj po kapitulaciji Italije »dal nalog vsem svojim zaupnikom v bivših MVAC, naj takoj vstopijo v oborožene formacije domobranstva.«¹⁸ Te trditve vojaški tožilec ni dokazal in je iz sodišču predložene dokumentacije tudi ni mogoče dokazati.

O vlogi in namenih slovenskih domobrancev je slovensko javno mnenje – zdi se še vedno – nepomirljivo razdeljeno. Povojno slovensko in jugoslovansko zgodovinopisje je slovenske domobrance ožigosalo kot narodne izdajalce, ki so se pod taktirko okupatorja borili proti lastnemu narodu in v tej borbi zagrešili »nešteto najbolj ostudnih zločinov.« S tako oceno se strinja

¹¹ Škofa Rožmana odgovor, str. 12–13, točka XI., 1.

¹² AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3105 r.

¹³ O zlagani »verodostojnosti« dokumentacije, ki jo je intenzivno zbirala slovenska in jugoslovanska obveščevalna služba o škofu Rožmanu tudi še po vojni vse do njegove smrti, imamo nadvse dragoceno gradivo v arhivih te službe. Skoraj celotna dokumentacija sloni na domnevah zaupnikov, ki jih svojim delodajalcem »prodajajo za čisto zlato.« Cel kup netočnosti so morali nekateri »uradni poročevalci« ugotoviti že sami in jih demantirati, ker jih stvarna dejstva pač niso potrjevala. Pri nekaterih evidentnih netočnostih pa njihovi nasledniki vztrajajo še danes.

¹⁴ SOVA, Lenič 105.

¹⁵ Škofa Rožmana odgovor, str. 13, točka XI., 2.

¹⁶ NŠAL, vojaške zadeve.

¹⁷ Škofa Rožmana odgovor, str. 11, točka IX., 1.

¹⁸ Bratko, Proces 1946, 41.

precejšen del slovenske javnosti. Poskusi drugačne interpretacije nekaterih dejstev¹⁹ vzbujajo tudi še danes v tem taboru valove ogorčenja in srditega nasprotovanja.

Domobranci sami in njihovi simpatizerji prikazujejo slovensko domobranstvo kot legitimen oborožen upor proti komunistični revoluciji. Oborožen upor proti oboroženi revoluciji je z vidika mednarodnega prava nedvomno legitimna pravica ogroženega, ki ima pravico zavarovati svoje življenje in svojo posest. Jedro problema slovenskih domobrancev pa je v spletu okoliščin druge svetovne vojne. V času, ko se je celotna Evropa združila v boju proti fašističnemu in nacističnemu nasilju, je seveda pravno in moralno vprašljivo kot »manjše zlo« sprejeti orožje od okupatorja in se na njegovi strani boriti proti komunizmu. S tem so dejansko domobranci v očeh protinacistične evropske in ameriške koalicije podaljševali in do neke mere krepili moč nacističnega vojaškega stroja. To dejstvo je postalo usodno za oceno domobranskega gibanja na Slovenskem v očeh zahodnih zaveznikov, ki so po domobranski prisegi 20. aprila 1944 domobrance dokončno odpisali kot svoje možne zaveznike.²⁰

Ne glede na njihove namene, domobranci niso mogli biti slovenska vojska. Ideja za njihovo ustanovitev je nedvomno Rupnikova, vendar jo je bilo mogoče realizirati le s soglasjem Vrhovnega komisarja za »Jadransko primorje« Rainerja in Višjega policijskega vodje in SS generala Erwina Rösenerja.²¹ Slovensko domobranstvo je bilo oblikovano kot pomožna policijska enota pod vrhovnim vodstvom generala Rösenerja. Tega seveda ne more spremeniti dejstvo, da so imeli domobranci lasten poveljniški kader in poveljevanje v slovenščini. Vsako akcijo in vsako spremembo v sestavu je moral osebno odobriti general Rösener, če je bilo to slovenskim oficirjem prav ali ne. Rösener je skrbno pazil, da domobranci ne bi dosegli prevelike samostojnosti. Dvajsetega oktobra 1943 je Rösener kljub protestom slovenskih častnikov ukinitel Glavni inšpektorat Slovenskega domobranstva in namesto njega ustanovil Organizacijski štab, ki ni bil več samostojno poveljstvo, ampak organ, ki je po navodilih nemškega okupatorja organiziral domobranstvo in skrbel za izvajanje posameznih nalog.

To odvisnost slovenskega domobranstva od nemškega poveljstva v Ljubljani potrjuje tudi dvakratna domobranska prisega 20. aprila 1944 (Hitlerjev rojstni dan) in 30. januarja 1945 (obletnica prihoda nacistov na oblast v Nemčiji). Jedro problema je v odvisnosti domobrancev od nemškega okupatorja. Razpravljanje o tem, ali so prisegli Hitlerju ali ne, ali so prisegli »s figo v žepu« ali ne, ali so položili pismeno prisego ali ne, je v tem kontekstu drugotnega pomena. Pravna in dejanska odvisnost slovenskih domobrancev od Nemcev je jasno razvidna tudi iz besedila prisege, ki se glasi:

»Prisegam pri vsemogočnem Bogu, da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje Velike Nemčije, SS četami in policijo proti banditom in komunizmu kakor tudi njegovim zaveznikom svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj!«²²

¹⁹ Npr. Janez Peršič, Domobranska prisega dne 20. aprila 1944, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 13 (1973), 211–228; Boris Mlakar, Domobranska prisega, v: Zbornik 27. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994, 114–119.

²⁰ Prim. pismo Izidorja Cankarja škofu Rožmanu z dne 19. avgusta 1944, SOVA, II 0021010–0021011. Pismo je bilo večkrat objavljeno. Širši slovenski javnosti ga je predstavil Ivan Jan v desetem nadaljevanju svojega sestavka O resnični podobi škofa Rožmana, v: Delo, Sobotna priloga 15. marca 1986, str. 24. O svarilih dr. Miha Kreka glede povezovanja slovenskih domobrancev z Nemci je podrobno pisal Kolarič, Škof Rožman III., 322–332 in predvsem njegove opombe: 89 na str. 762; op. 184a, 185, 186, str. 779–787. Tu je naveden tudi tolikokrat citirani Krekov citat iz njegovega govora starešinstvu Društva slovenskih protikomunističnih borcev v Buenos Airesu (tam je bil od 27. do 30. julija 1961): »Razumite me, gospodje, da so nam bile politično diplomatsko s tisto prisego posekane vse korenine, pa čeprav smo dobro vedeli, da so bili fantje in možje k prisegi prisiljeni. Zaveznikom se ni dalo dopovedati nič več.«

²¹ Podatki iz zaslišanja generala Rupnika, v: Bratko, Proces 1946. 93–94. Podrobneje o nastanku domobranstva, ter o vlogi generalov Rupnika in Rösenerja v: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, 573–578.

²² ARS, Dis. I., fasc. 274/III., organizacijski štab Slov. domobranstva. Tekst prisege je 21. aprila 1944 objavil tudi dnevnik Slovenec.

Te odvisnosti se je škof Rožman zavedal, saj se je po lastni izjavi dal natančno poučiti o vsebini prisage.²³ Glede domobrancev je bil škof Rožman očitno v hudi zadregi. Na eni strani je odobral njihov oborožen boj proti komunistom, na drugi strani pa ga je nenehno preganjalo vprašanje, če delajo prav.

O problemu domobranske prisage je na zborovanju slovenskih zgodovinarjev od 29. septembra do 1. oktobra 1994 spregovoril mag. Boris Mlakar. V svojem prispevku je pregledno prikazal, kako je do prisage prišlo, kakšna je bila reakcija domobranskega vodstva in slovenske politične javnosti in podal kratko razlago besedila prisage. Njegove temeljne ugotovitve so, da je šlo za pravo prisago in ne morda le za nekakšno zaobljubo brez obveznosti; da formalnopravno ni naslovljena na Hitlerja – v prisegi je rečeno le, da se bodo domobranci borili za svojo slovensko domovino skupaj z nemško oboroženo silo, ki ji poveljuje »vodja velike Nemčije,« torej Hitler.²⁴

Kljub kasnejšim trditvam generalov Rupnika in Rösenerja, da je bil pri domobranski prisegi navzoč tudi škof Rožman²⁵ in da je podpiral zadevo glede domobranskih priseg,²⁶ trdijo priče drugače. Rožmanov tajnik dr. Stanko Lenič je kasneje v zaporu zapisal: »Pri ustanovitvi domobranstva (škof Rožman) ni bil soudeležen, ker je vse to uredil Rupnik in njegov kader oficirjev. Ker pa so se v domobranstvo avtomatično priključili vsi člani MVAC, je bilo vsem jasno, da škof moralno podpira domobrance. – Ob 1. prisegi domobrancev je na stadionu opravil mašo. Ni pa hotel iti ob prisegi na tribuno, kjer sta bila Rupnik in Rösener, dasi so prišli parkrat ponj. Ostal je za stebrom pri oltarju. – Ko je bila 2. prisega na stadionu, je odklonil sodelovanje in je mašo opravil Lenček.«²⁷

Škof Rožman pojasnjuje svojo udeležbo pri prisegah takole: na prošnjo oficirjev in moštva je pred prisago na Stadionu daroval tiho mašo, pri kateri ni bil navzoč noben nemški vojak. Rösener in drugi gostje so prišli šele po maši. Vabilo, naj se pridruži častnim gostom, je odklonil, **ostal pa je na slavnostni tribuni** Stadiona, kjer je bil postavljen oltar, dokler ni bila pospravljena mašna obleka z drugim priborom. Medtem je imel Rösener svoj nagovor, za njim pa je komandant Krener bral besedilo prisage. (Podčrtal FMD). Torej je škof med branjem besedila prisage vendarle bil navzoč na Stadionu, čeprav ne med častnimi gosti. Je pa resda pred koncem slovesnosti brez slovesa odšel.²⁸

Začudenje vzbuja škofova utemeljitev, zakaj je na Stadionu maševal sam. Pravi namreč: »Mašo sem opravil zato, ker je bilo moštvo iz moje škofije in **dotlej še niso imeli dodeljenih**

²³ Škofa Rožmana odgovor, str. 12, točka X., 2.

²⁴ Boris Mlakar, Domobranska prisega, v: Zbornik 27. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994, 114–119. O ustanovitvi Slovenskega domobranstva tudi: Narodnoosvobodilna vojne na Slovenskem 1941–1945, 573–578 in 693–699. O prisegi je pisal Metod Mikuž v članku Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica med NOB, v: Ljubljana v ilegali, IV. zvezek, Ljubljana 1970, 340–347.

²⁵ General Rupnik je na zaslišanju na tožilčevo vprašanje: »Kdo je bil navzoč pri obeh domobranskih prisegah?« odgovoril: »Jaz in škof« in nato še pojasnil: »Škof je pred prisago bral mašo in potem bil zraven kot gost.« Prim. Bratko, Proces 1946, 94–95. Trditev je v celoti netočna, ker je iz predložene dokumentacije jasno razvidno, da je škof »bral mašo« samo pri prvi prisegi, pri drugi pa se je udeležil le mimohoda domobranskih čet na Kongresnem trgu. General Rösener pa je na podobno tožilčevo vprašanje odgovoril: »Pri prvi prisegi je vojaško mašo bral škof Rožman. Navzoč je bil tudi general Rupnik, Rainerjev zastopnik, nemški generalni konzul in hrvatski konzul ter cela vrsta oficirjev. Približno iste osebe so bile tudi pri drugi zaprisegi, razen škofa Rožmana, ki se je opravičil, da ga boli vrat. Pri paradi pa se je škof vseeno pojavil. Tedaj se mi je opravičil, da maše ni mogel brati zaradi bolezni, da pa je sedaj prišel izrecno z namenom, da ga slovenski narod vidi in da pokaže, da je sporazumen z nemško politiko.« Bratko, Proces 1946, 118.

²⁶ Na ponovno tožilčevo vprašanje, kakšno je bilo politično sodelovanje slovenske duhovščine z Nemci, je Rösener odgovoril: »Glede tega sodelovanja lahko izjavim, da je škof Rožman podpiral zadevo glede domobranskih priseg in postavil zahtevo glede kuratov in da je škof Rožman po paradi ob priliki druge domobranske prisage izjavil, da je sporazumen z nemško politiko.« Bratko, Proces 1946, 119. Izjava daje slutiti, da je general Rösener skušal od škofa Rožmana iztržiti »določeno razumevanje« za nemško politiko kot zameno za vojaške kurate pri domobrancih.

²⁷ SOVA, Lenič 53/50. Na drugem mestu je Stanislav Lenič zapisal: »Pri ustanovitvi domobranstva pa škof osebno ni bil udeležen, ker so ga Nemci izvedli z Rupnikom in drugimi oficirji. Vedelo se je pač javno, da Rožman odobrava domobranstvo, a konkretno vanj nikdar ni posegal, če izvzamemo prvo prisago domobrancev na Stadionu, kamor je šel zelo nerad pod izrečnim pritiskom tako z nemške kot domobranske strani. Druge prisage se ni hotel več udeležiti.« SOVA, Lenič, 26–27.

²⁸ Škofa Rožmana odgovor, str. 11–12, točka X., 1.

svojih lastnih kaplanov.²⁹ Nad škofovo izjavo smo začudeni zato, ker je organizacijski štab slovenskih domobrancev že meseca decembra 1943 ustanovil poseben katoliški duhovnijski odsek, ki ga je kot verski referent vodil vojaški kurat-stotnik Peter Križaj. Križaj je 30. decembra 1943 škofijskemu ordinariatu predložil imenovanje prvih sedmih kuratov. **Na Rožmanov predlog** so 16. januarja 1944 Križaja kot verskega referenta zamenjali z novim kuratom-stotnikom dr. Ignacijem Lenčkom.³⁰ Domobranci so torej svoje kurate že imeli in najbolj naravno bi bilo, da bi ob njihovi prisegi zanje maševal njihov višji vojaški kurat-stotnik in verski referent dr. Ignacij Lenček. Ali pa je morda škof Rožman hotel posnemati italijanskega vojaškega škofa Angela Bartolomasija, ki je v jeseni 1941 prišel v Ljubljano nadzirat italijanske vojaške kurate. Ob tej priliki je bil na vljudnostnem obisku tudi pri škofu Rožmanu.³¹ Vendar je bila med njima bistvena razlika: Bartolomasi je bil vojaški škof s posebnimi pooblastili samo za vojaške kurate, škof Rožman pa je bil krajevni ordinarij, ki je v izrednih razmerah druge svetovne vojne moral enako skrbeti za vse vernike svoje škofije.

Škof Rožman dalje pravi v svojem zagovoru, da je pred prisego pregledal besedilo prisege. Prepričati se je hotel, da domobranci ne bi prisegli Hitlerju, s tem pa formalno besedila prisege ni odobril.³² Rožmanovo razmišljanje v tej zvezi je morda najbolj jasno zaslutil mag. Mlakar, ki je zapisal, da iz besedila prisege ni mogoče zaključiti, da so domobranci prisegli Hitlerju, »temveč zgolj to, da se bojujejo ob nemški oboroženi sili ali skupaj z njo, torej ob sili, ki ji poveljuje Hitler.« In nadaljuje: »Hitlerju (domobranci) niso ničesar obljubili, pa čeprav sta po vojni Rösener in Rainer trdila drugače.«³³

Škofa je k prvi prisegi na Stadion peljal Nande Babnik, ki je bil znan po svojih ekstremnih stališčih in je v odnosu do komunizma odločno zagovarjal uporabo sile. Podatki, ki jih Jakob Kolarič navaja iz Babnikovega dnevnika, v bistvu potrjujejo Rožmanov opis dogodkov na stadionu, z majhnim dopolnilom. Babnik namreč pravi: »Nekaj časa sva stala s škofom zadaj za stebrom in nato hitro odšla.«³⁴ Radovednost je bila vendarle prehuda. Babnik in škof sta se na Stadionu vendarle zadržala dlje, kot je bilo potrebno zgolj zato, da bi pospravila »mašni pribor.« Tako si morda lahko tudi razlagamo kasnejšo Krenerjevo izjavo: »Vem, da je bil škof za menoj na tribuni, ko sem bral prisego.« Pač pa nobena druga priča ne potrjuje Krenerjeve izjave, da je »Škof prišel na prisego in kot zastopnik Cerkve vojake zaprisegel.« Da bi škof zaprisegel domobrance, je bila lahko »pobožna želja« domobranskega vodstva, ki je pa očitno niso upali povedati niti v predlogu generalu Rösenerju.

Nobeno od pričevanj in tudi ne škofov zagovor, ne odgovori zadovoljivo in dovolj prepričljivo na osnovno vprašanje, kakšni so bili pravzaprav pravi škofovi nameni, da se je ob tako sporni zadevi, kot je bila zaprisega domobrancev na Hitlerjev rojstni dan in pod patronatom nemškega SS generala, odločil osebno maševati za domobrance na Stadionu. Dejstvo pa je, da je škofa do smrti mučilo vprašanje, ali je ravnal prav. Vse svoje življenje je iskal »božje znamenje« v potrditev svojih odločitev med vojno.³⁵

Še bolj nerazumljivo je škofovo ravnanje ob drugi zaprisegi domobrancev 30. januarja 1945. Ob tej priliki je maševanje odklonil, po izjavi Rösenerja zaradi bolezni. Udeležil pa se je slavnostnega mimohoda domobrantskih čet pred uršulinsko cerkvijo na Kongresnem trgu. Škofov zagovor, češ da je prišel, »da bi videl domobrance,« ni prepričljiv. Če je bil bolan za mašo, bi lahko ostal »bolan« tudi za »parado.« Škofova navzočnost pri mimohodu domobrantskih čet pred

²⁹ Škofa Rožmana odgovor, str. 12, točka X., 1. Tekst podčrtal FMD.

³⁰ Več o tem glej v poglavju: Vojaški kurati pri Slovenskih domobrancih.

³¹ SOVA, Lenič 62.

³² Škofa Rožmana odgovor, 12, točka X., 2.

³³ Mlakar, Domobrantska prisega, 119.

³⁴ Kolarič, Škof Rožman III., 297.

³⁵ Na to opozarja Rožmanov življenjepisec Kolarič, ki je med drugim popisal tudi dogodek v Fatimi leta 1957, ko je škof ponovno prosil Marijo, »naj mu da znamenje,« če »so katoliški Slovenci med vojno in revolucijo ravnali prav.« Kolarič, Škof Rožman III., 561.

najvišjimi nemškimi oficirji je dala povod za mnoge špekulacije. Izrabil jo je tudi general Rösener, ki je na zaslišanju izjavil, da je škof Rožman na »parado« prišel »z izrecnim namenom, da ga slovenski narod vidi in da pokaže, da soglaša z nemško politiko.«³⁶

Škof Rožman Rösenerjeve izjave ogorčeno zanika. Kako bi mogel po vsem tem, kar so Nemci hudega storili slovenski Cerkvi, je v svojem zagovoru zapisal škof Rožman, podpirati nemško nacistično politiko? Proti njej sem ponovno protestiral, nadaljuje škof Rožman, »tako direktno na naslov nemške oblasti, kakor hitro se je odprla poštna zveza z nemško cono, pa tudi preko Svete stolice.«³⁷ Ti Rožmanovi protesti nam žal niso dosegli. Senca dvoma o pravilnosti Rožmanovih odločitev glede njegove navzočnosti pri domobranskih prisegah pa ostaja. Prav s svojo navzočnostjo pri prisegah je namreč škof Rožman de facto tudi formalno priznal popolno odvisnost domobrancev od Nemcev. In tako so to njegovo odločitev razumeli vsi, ki so jo obsojali in jo še vedno obsojajo.

7. ODNOS OF IN VODSTVA KPS DO ŠKOFA ROŽMANA

Rožmanov odnos do Osvobodilne fronte in do partizanstva je v celoti pogojeval njegov odnos do komunizma. Kljub svojemu odločnemu in brezkompromisnemu odklanjanju komunizma kot ideologije in kot državnega sistema pa se je v odnosu do ljudi škof Rožman držal načela, ki ga je že leta 1940 zapisal v Pastoralnih inštrukcijah za ljubljansko škofijo: »Tudi komunistom moramo oznanjevati evangelij, tudi nje moramo ljubiti z nadnaravno ljubeznijo; vse moramo storiti, da jih rešimo.«³⁸ Pri tem ostaja odprto vprašanje, kaj si je škof Rožman predstavljal pod pojmom »vse moramo storiti.« Obtožnica ga namreč bremeni, »da je ostro obsojal osvobodilno gibanje slovenskega naroda in proti njemu soorganiziral oborožen upor.«³⁹ V svojem zagovoru pa škof nasprotno ponovno opozarja na razliko med ideološkim bojem, ki je starejši od OF in »oboroženim silobranom ljudstva,« ki ga je sprovciralo nasilje komunistov nad njihovimi idejnimi nasprotniki in umori vodilnih katoliških osebnosti.⁴⁰

Za pravilno presojo Rožmanovih stališč med drugo svetovno vojno moramo ugotoviti tudi, kako je na škofa Rožmana gledalo vodstvo OF, oziroma vodstvo KPS. Vsaj deloma moremo ta odnos rekonstruirati na podlagi uradnih poročil, v katerih obe vodstvi ocenjujeta politični položaj v Sloveniji.

7.1 Pisma in opozorila OF škofu Rožmanu

Osvobodilna fronta je bila ustanovljena na pobudo Komunistične partije Slovenije z nalogo organizirati oborožen upor proti okupatorju. Sedemindvajsetega aprila 1941 so se komunistom pridružili krščanski socialisti, slovensko sokolstvo in mnogi kulturni delavci. Pobudo v OF je od samega začetka imela KPS, ki svojih pravih namenov partnerjem v gibanju nikoli ni razkrila v celoti. V dolomitski izjavi z dne 28. februarja 1943 je KPS uspelo s spretnim manevrom prepričati »koalicijske partnerje« v gibanju, da so se tudi formalno odpovedali samostojnemu političnemu delovanju v korist KPS. Ena temeljnih zahtev OF je bila »neizproсна akcija« proti okupatorju.⁴¹

Iz gradiva, ki nam je trenutno na voljo, ni mogoče razbrati, kdaj je škof Rožman zvedel za delovanje OF in kdaj je OF dejansko z njim navezala uradne stike. Franček Saje v svojem delu navaja daljšo spomenico, ki jo je Izvršni odbor OF že **30. novembra 1941** poslal škofu Rožmanu. V tej spomenici je vodstvo OF škofu razložilo svoje namene, mu pojasnilo svoje načelno stališče do vere in svobode prepričanja ter izrazilo željo, da bi v narodno-osvobodilnem gibanju sodelovala tudi duhovščina. Če pa duhovniki iz kakršnega koli razloga ne bi želeli sodelovati z OF, naj bi

³⁶ Bratko, Proces 1946, 118 in 119.

³⁷ Škofa Rožmana odgovor, str. 12, točka X., 3.

³⁸ Pastoralne inštrukcije, 137.

³⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 25.

⁴⁰ Škofa Rožmana odgovor, str. 14, C I/1.

⁴¹ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 744–754; Enciklopedija Slovenije, 8. zvezek, 1994, 199–202.

ostali vsaj nepristranski. Vodstvo OF naj bi škofu Rožmanu predlagalo sestanek, »na katerem bi v osebnem razgovoru pretresli vsa pereča vprašanja.« In Saje nato ogorčeno zapiše: »Škof dr. Rožman na pismo ni odgovoril, niti ni pokazal zanimanja za predlagani razgovor.«⁴² Za ta podatek se Saje sklicuje na članek Toneta Fajfarja z naslovom Kajnovsko razdobje v katoliški Cerkvi na Slovenskem, ki je bil 8. julija 1945 objavljen v Slovenskem poročevalcu. Ta spomenica naj bi bila prvi uradni stik vodstva OF s škofom Rožmanom, vendar na podlagi obstoječe dokumentacije ni mogoče preveriti, če jo je Rožman dejansko tudi dobil po uradni poti v roke. Pomenljivo pa je, da Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji spomenice OF škofu Rožmanu z dne 30. novembra 1941 ne poznajo.⁴³

Samo iz Slovenskega poročevalca z dne **31. marca 1942** (št. 13) nam je znana tudi t.i.m. Velikonočna poslanica⁴⁴ katoličanov v OF škofu Rožmanu. To pa verjetno pomeni, da škof Rožman osebnega pisma OF sploh ni dobil. O tendencioznosti in nezanesljivosti časopisnih objav pa ne kaže izgubljati besed. V tej »časopisni« spomenici katoličani v OF škofu Rožmanu očitajo, da je »kot predstavnik Cerkve na Slovenskem« storil usoden korak s tem, da je sprejel italijansko odlikovanje, da ni obsodil nasilnega izseljevanja slovenskega prebivalstva s strani okupatorja, da ni javno obsodil streljanja talcev in da je »izdajalca« študenta Kiklga in Župca poveljeval kot slovenska mučenca. Katoličani v OF zaradi teh Rožmanovih dejanj odklanjajo vse posledice.⁴⁵

Da pa so posamezni člani OF razmeroma zgodaj navezali stike s škofom Rožmanom, je v osebnem razgovoru večkrat poudarjal tudi dolgoletni ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja France Ostanek (1902–1989). Pri tem je Ostanek izrecno dejal, da so člani OF škofu Rožmanu popolnoma zaupali in so se mu vedno predstavljali s praviimi imeni. Po Ostankovi izjavi, ki pa je žal ni nikjer zapisal, škof Rožman njihovega zaupanja ni nikoli zlorabil.⁴⁶

Za odnos OF do drugače mislečih sta zelo pomembna zlasti dva dokumenta, ki sta bila odločilnega pomena za nadaljnji razvoj dogodkov v Sloveniji med drugo svetovno vojno: 16. septembra 1941 je Vrhovni plenum OF objavil sklep o preimenovanju v Slovenski narodni odbor. V drugem členu tega sklepa je zapisano: »Slovenski narodni osvobodilni odbor za časa osvobodilne borbe **edini** predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vsako organiziranje izven okvira Osvobodilne fronte slovenskega naroda je v času tujeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo.«⁴⁷ Istega dne je izšel tudi Odlok slovenskega narodnega osvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev. V prvem členu tega odloka je določeno, da se izdajalci kaznujejo s smrtjo. Nato pa je podrobneje razčlenjeno, kdo je za Slovenski narodni odbor izdajalec. Takole pravijo: Izdajalec je najprej denunciant. Nato vsak »kdor stopi neposredno ali posredno v stik z oblastniki okupatorjev ali z drugimi sovražniki svobode slovenskega naroda ali z njihovimi zaupniki zaradi uničenja ali trajne okrnitve politične svobode in samostojnosti.« In končno, »kdor zaradi svoje ali sebične skupinske koristi zbira in odvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za tako borbo pomoč s kakršnimi koli sredstvi.« V petem členu odloka pa je smrtna kazen zagrožena tudi tistemu, ki »se druži ali sodeluje z okupatorjem na način, da nudi okupatorjem možnost, sklicevati se na naklonjenost in vdanost slovenskega naroda.« Šesti člen določa, da se »v nobenem primeru kazen ne izpremeni, če je dejanje storjeno iz malomarnosti ali pod pritiskom okupatorjev ali drugih sovražnikov svobode slovenskega naroda.« Pravo naravo odloka pa izdaja sedmi člen, v katerem je zapisano, da sodijo za dejanja »po členih I. do IV. posebna sodišča. Postopanje je naglo, ustno in tajno. **Osebo zasliševanje krivca ni potrebno**, izvede pa se, če je dana možnost brez škode za narodno osvobodilno gibanje. Proti razsodbi sodišča **ni pritožbe**. Kazen se izvrši takoj na način in po osebah, ki jih določi sodišče.«⁴⁸ Gre torej

⁴² Franček Saje, Belogradizem, 171.

⁴³ Prim. I. knjiga, marec 1941 – marec 1942, Ljubljana 1962.

⁴⁴ Imenovana tako, ker je bila objavljena na torek velikega tedna 1942 (Velika noč je bila tega leta 5. aprila).

⁴⁵ Tudi to spomenico obširneje navaja Franček Saje v svojem delu Belogradizem, 184.

⁴⁶ O tej temi se je s pokojnim ravnateljem Francetom Ostanekom večkrat pogovarjal France M. Dolinar.

⁴⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, I. knjiga, str. 116, št. 38.

za izredno nevarna načela, ki so omogočala posameznikom mimo pravnega reda, vendar pod videzom neke »legalnosti,« likvidirati svoje idejne nasprotnike. Odločala niso človekova konkretna dejanja, saj se zanje ni imel priložnosti zagovarjati, ampak zgolj sum enega od voditeljev KPS znotraj OF. Tako so tudi v Ljubljani padle prve žrtve protikomunističnega gibanja.

Se pa Rožmanovo ime pojavi razmeroma pozno v do sedaj objavljenih partijskih dokumentih. Tako je Boris Kidrič v svojem poročilu Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Centralnemu komiteju Komunistične partije Jugoslavije v drugi polovici decembra 1941 zapisal, da čeprav belo gardo podpira škof Rožman »z vsem cerkvenim aparatom,« jo oni (komunisti) »tolčejo na vsakem koraku.«⁴⁹

Člani CK KPS so škofa Rožmana spremljali na vsakem koraku in ocenjevali sleherno njegovo delo pod političnim vidikom. V tem duhu je članica poverjenišva CK KPS za Ljubljano Lidija Šentjurs 1. junija 1943 poročala CK KPS o političnih razmerah v Ljubljani in med drugim tudi o spokorni procesiji, ki jo je 29. novembra 1943 vodil škof Rožman na Rakovnik. Ocenila jo je kot »revijo strahu« in demonstracijo sile proti osvobodilnemu gibanju.⁵⁰ Metod Mikuž pa je »kot politično zlorabo« ocenil celo uvedbo zadostilne pobožnosti prvih petkov za dokončanje vojne.⁵¹

Odnos med škofom Rožmanom in OF je pravzaprav dvoličen. Na eni strani OF škofa ostro napada, na drugi strani pa si zelo prizadeva pridobiti ga na svojo stran. Ne samo katoličani, tudi partijsko vodstvo v OF je računalo na Rožmanov omahljiv značaj in so ga zato skušali zlepa (vabila) ali zgrda (grožnje) pridobiti, da bi uradni predstavniki Katoliške cerkve v Ljubljanski pokrajini zavzeli do OF bolj pozitivno stališče. Pritiski na škofa Rožmana so se stopnjevali tako s strani OF kot s strani partijskega vodstva. Vendar so očitno vsi podcenjevali Rožmanovo idejno naravnost in njegovo osebno oceno položaja v okupirani Sloveniji.

Aprila 1942 je škofa Rožmana napadel ciklostiran letak Izvršnega odbora OF in mu očital, da je dva »narodna izdajalca« (mišljena sta študenta Jaroslav Kikelj in Franc Župec, ki so ju člani VOŠa ustrelili 16. in 18. marca 1942 v Ljubljani) »proglasil za verska mučenika.« V razglasu je dalje rečeno: »Najvišji cerkveni dostojanstvenik se je vpregel v to protiljudsko zaroto,« namreč, da očitno poziva ljudi »k izdajalskim dejanjem.«⁵² V poročilu Centralnega komiteja KPS Centralnemu komiteju KPJ o političnem položaju v Sloveniji je 16. maja 1942 Franc Leskošek zapisal, da obstajata v Sloveniji dve skupini domače reakcije. Prva, pravi Leskošek v svojem poročilu, je »takozvana bela garda, (ki) **skrito** (podčrtal Leskošek) sodeluje z okupatorji. Njeno avantgardno jedro tvorijo stražarji z duhovnikom in univerzitetnim profesorjem dr. Ehrlichom na čelu. 'Stražarji' pomagajo Italijanom pri aretacijah in hišnih preiskavah. Ehrlich (pa) ... uživa izrazito podporo škofa dr. Rožmana in katoliškega cerkvenega aparata.«⁵³ Vodstvo KPS si je torej od samega začetka prizadevalo »prilepiti« škofu Rožmanu pred slovensko javnostjo etiketo narodnega izdajalca, ki je direktno odgovoren za vsa dejanja njemu podrejenih duhovnikov v Ljubljanski pokrajini.

V tem vzdušju sta bili napisani dve pismi katoličanov, oziroma krščanske skupine v OF škofu Rožmanu. Pismi je našel Dušan Biber v privatni zbirki Jožeta Dolenca v Ljubljani in ju 24. aprila 1976 objavil v Sobotni prilogi Dela pod naslovom Ob poskusu rehabilitacije pobudnikov belogardizma. Gregorij Rožman in narodno izdajstvo. Neobjavljeni dokumenti iz domačih in tujih virov.⁵⁴ Pri tem ostaja nepojasnjeno vprašanje, kako je mogoče, da sta tako pomembna dokumenta ostala v **privatni zbirki** in ju obremenilno gradivo procesa proti škofu Rožmanu ni poznalo. Bi to

⁴⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 1. knjiga, str. 119–120, št. 41.

⁴⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 1. knjiga, Ljubljana 1962, str. 104, št. 234.

⁵⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 7. knjiga, Ljubljana 1989, št. 115, str. 314.

⁵¹ Slovenska duhovščina in Osvobodilna fronta, str. 10, v: ARS (prej INZ), SNOS, fasc. 457, mapa IV.

⁵² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 2. knjiga, Ljubljana 1964, str. 34, št. 16.

⁵³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 2. knjiga, str. 75, št. 33.

⁵⁴ Iz pisma krščanske skupine v OF z dne 9. oktobra 1942 navaja daljše citate že Franček Saje v svoji knjigi Belogardizem (str. 503–504) in trdi, da je škof to pismo prejel 30. oktobra 1942.

lahko pomenilo, da sta bili pismi sicer napisani, vendar nikoli škofu Rožmanu odposlani? Ne smemo pozabiti, da tudi prvi dve pismi katoličanov v OF verjetno nista bili odposlani škofu Rožmanu, ampak le objavljeni v Slovenskem poročevalcu. Jože Dolenc je med drugo svetovno vojno kot katoličan dejansko bil poverjenik OF in celo član uredništva radia Kričič.⁵⁵ Le sam bi lahko povedal, če je bil morda zadolžen za objavo obeh pisem, pa se mu to iz neznanega razloga ni posrečilo.

Tako imenovano Tretje pismo katoličanov v OF slovenskega naroda škofu dr. Gregoriju Rožmanu je datirano **9. julija 1942**. V pismu podpisniki ostro in nedvoumno očitajo škofu Rožmanu sokrivdo za nastale razmere v Ljubljanski pokrajini in ga prosijo, naj ponovno dobro premisli zgodovinski položaj na Slovenskem in stori tako, kot mu velevala njegova krščanska in slovenska dolžnost. »Vaša sveta dolžnost, prevzvišeni, je« – nadaljujejo podpisniki – »da dvignete javno svoj glas (mislimo, da razumete, da osebne intervencije niso dovolj in da narod pričakuje za javne zločine javno obsodbo), da ožigosate to barbarstvo, ki mu ni primera, ter ločite javno enkrat za vselej slovensko katoliško občestvo in cerkveno oblast od lažikatoliške okupatorske oblasti.« V nadaljevanju pisma škofa še enkrat spomnijo, da ni nobenega dvoma v zmago zaveznikov, ki bo vsakemu narodu, tudi slovenskemu, omogočila samoodločbo. Prosimo Vas, »da se zavejete Vaših doložnosti in odgovornosti pred slovenskim narodom. Danes, prevzvišeni, je tak čas, ko more ena Vaša prava beseda rešiti človeška življenja in ko ena sama Vaša nejasno in napačno izgovorjena beseda more pogubiti in zapeljati toliko ljudi.«⁵⁶ Katoličani v OF so torej, če je pismo pristno, podobno kot partijski vodstvo, škofa Rožmana obtoževali sodelovanja pri zločinih okupatorja nad slovenskim narodom in za soodgovornega za aktivnost bele garde v Sloveniji.

Tri mesece za »tretjim pismom katoličanov v OF,« ki naj bi bilo zadnje (se »ponovno in zadnjič obračamo na Vas«), je bilo **9. oktobra 1942** napisano še »četrt pismo krščanske skupine v OF škofu dr. Gregoriju Rožmanu.« Ne da pa se ugotoviti, na kakšen način je bil Rožman seznanjen z njegovo vsebino. V pismu podpisniki škofu očitajo, »da so vsa dosedanja prizadevanja OF same in nas kristjanov še posebej naletela pri vas ne samo na gluha ušesa, ampak celo na izrazito odklonilno stališče.« Po pojasnilu pravih namenov OF in opozorilih, kam je Slovenijo pripeljala škofova neodločnost, so predstavniki OF od škofa pričakovali vsaj nevtrarno stališče in depolitizacijo slovenske duhovščine. Potem, ko mu z vso odločnostjo predložijo, kaj vse da je povzročila škofova neodločnost, med drugim tudi državljansko vojno, ga ponovno pozivajo: »Storite vse ob dvanajsti uri, kar Vam velevala Vaša narodna in verska dolžnost! Obsodite netilce državljanske vojne! Prepovejte duhovščini, katoliškim organizacijam, ustanovam ter posameznikom, ki so pod Vašim cerkvenim nadzorom in avtoriteto, udeležbo in podporo belogardističnim organizacijam in njihovim oboževnim tolpom! Preprečite, da bodo lažni katoličani v imenu Cerkve, Boga in 'papeževnega blagoslova' z italijanskim orožjem ter v okupatorski službi organizirano pobijali branilce naše svobode in zveste pristaše Kristusovega nauka. Kljub zaostritvi, ki je nastala in zahtevala že prenekatero nedolžno in dragoceno žrtev, lahko še vedno v znatni meri zadržite usodni val. S to odločitvijo se še lahko vedno postavite ob hvalevredni nastop goriškega, tržaškega in reškega škofa.«⁵⁷

Natančna analiza obeh pisem že kaže vse elemente kasnejše obtožnice, pozornost pa vzbuja dejstvo, da oktobra 1942 goriški nadškof Carlo Margotti (1934–1951), tržaški škof Antonio Santin (1938–1977) in reški škof Ugo Camozzo (1938–1947) še niso veljali »za vojne zločince,« kot jih je po vojni označeval proticerkveni propagandistični tisk. Krščanska skupina v OF te tri škofove celo postavlja škofu Rožmanu za vzgled.

Med tretjim in četrtim pismom katoličanov, oziroma krščanske skupnosti v OF, je datirano pismo, ki naj bi ga **20. septembra 1942** škofu Rožmanu v imenu »polit(ične) eksekut(ive)« – čigave, v pismu ni rečeno – pisal neki Borisov. Glede na dikcijo in datum pisma so vsekakor nekoliko preuranjene trditve o Stalingradu kot Hitlerjevi zaigrani karti.⁵⁸

⁵⁵ Enciklopedija Slovenije, 2. zvezek, Ljubljana 1988, 285.

⁵⁶ Sobotna priloga Dela, 24. aprila 1976, str. 20.

⁵⁷ Sobotna priloga Dela, 24. april 1976, str. 20–21.

Pismo, pravzaprav ultimat škofu (»Kot zadnji opomin se Vam dostavlja ta uradni odlok.«), je pisan v jeziku, ki ga škof Rožman res ni mogel sprejeti. »Uradni odlok,« kot se sam imenuje, je škofu obljubljal »Alpsko sovjetsko zvezo Slovencev, Avstrijcev, Furlanov in Italijanov,« v kateri bo vladala verska svoboda po vzoru Sovjetske zveze. Odlok od škofa zahteva, »da ukaže duhovništvu, časopisom in vsem zapeljanim, naj takoj prenehajo z veleizdajskim delovanjem. Če tega ne storite,« je dalje rečeno v odloku, »bo grozne smrti, sežgano in mučeno vse duhovništvo skupno z okupatorsko zalego vred! **Katoliška verska ločina** (podčrtal FMD) pa bi seveda izginila iz Alpsko beneških republik!« Ultimat se konča z besedami: »Preberite, dobro premislite in ubogajte!«⁵⁹

Škof Rožman je v tem pismu, če ga je res dobil in prebral, videl potrditev svojih zlih slutenj, kaj čaka Slovenijo in Slovence, če zmaga komunizem. Preveč je bilo poročil o »verski svobodi« v Sovjetski zvezi. Kot katoliškega duhovnika in škofa pa ga je seveda še posebej prizadel skrajno omalovažujoč odnos partijskega vodstva do Katoliške cerkve, ki jo dokument imenuje »katoliška verska ločina.« Takšno pisanje partijskega vodstva je seveda nehote v škofovih očeh postavljalo na laž izjave katoličanov v OF in kasneje tudi posameznikov (dr. Metod Mikuž, dr. Izidor Cankar) o popolni svobodi in globokem spoštovanju krščanskih vrednot pri partizanih.

Partijsko vodstvo se je kmalu zavedlo, da je bilo to pismo neroden spodrsrljaj, ki je dal nasprotni strani v roke močan argument o pravilnosti njihovega ravnanja v odnosu do partizanskega gibanja. Da gre za provokacijo, so vedeli vsi, nihče pa ni z gotovitostjo vedel, katerra stran je odgovorna zanj. Ta provokacija bi lahko imela neprijetne posledice tudi med kristjani v osvobodilnem gibanju, ki je bilo sicer trdno v partijskih rokah. »Spodrsrljaj« sta posredno priznala tudi Edvard Kardelj, kot član politbiroja CK KPS in Boris Kidrič kot politkomisar glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v njunem poročilu Izvršnemu odboru OF slovenskega naroda 28. oktobra 1942.⁶⁰ V tem poročilu pa ideologa slovenske partije tudi jasno in nedvoumno izpodbijata eno od temeljnih tez obtožnice, po kateri naj bi bil škof Rožman »eden od ustanoviteljev in pokroviteljev bele garde.«

V tej zvezi je seveda zelo zanimiva ocena, ki jo je o škofu Rožmanu v svojem poročilu Edvardu Kardelju 31. oktobra 1942 zapisal sekretar komisije za agitacijo in propagando pri CK KPS, Boris Zihel. Takole pravi: »Glede prevzvišenega imam zdaj prav za prav kar tri posrednike.⁶¹ Vsi so edini v tem, da škof 'sam po sebi ni slab človek, da pa je zelo dostopen tujim vplivom'. V neki meri bo to najbrž držalo. Glede grozilnega pisma sem že najodločneje demantiral, da bi prišlo z naše strani. Prav tako sem dal garancijo glede 'likvidacije'. Splošno vsi posredniki sodijo, da škof niti sam ne verjame, da bi mu kdo od nas hotel kaj žalega. V govoru, ki ga je imel za praznik Kristusa Kralja, je baje govoril stvari, ki jih je cenzura v časopisju črtala. To trdita dva posrednika in pravita, da je v govoru pokazal na Nemčijo kot vir brezboštva. Mihov oče (dr. Anton Breclj) pravi, da je začel v zadnjem času malce oklevati in da ne misli več tako kot sedaj. Te dni je dobil škof pismo, ki je bilo opremljeno z vsemi oznakami OF (tiskanimi) in v katerem je bila na premišljen in skrbno sestavljen način obrazložena teza, da bomo Slovenci v bodoče skupaj z Nemci in delom Italijanov. To so mu spet podtaknili Žebotovci.⁶² Stvar je bila

⁵⁸ Nemci so pred Staingradom kapitulirali šele 31. januarja 1943.

⁵⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3478.

⁶⁰ »Politično je bela garda povsem na tleh. Razen tega nima več nikogar, ki bi ga s tako avtoriteto postavila na čelo, kakor je lahko postavila Natlačena. Ostal jim je edino škof, ki ga skuša izkoristiti kot zadnjo avtoriteto in silno pritiska nanj. Dejansko se vse niti b.g. zbira v škofovih rokah, precej proti njegovi volji (podčrtal FMD). Mi vemo, da še vedno omahuje, ali naj se loti tega posla ali ne. Pismo so k(rščanski) s(ocialisti) v Ljubljani nekoliko zadržali – po mojem brez potrebe (smatrali so, da ni ugoden čas, zaradi Natlačena, medtem, ko je po mojem mnenju prav ta čas najbolj primeren). Mi, komunisti, smo sedaj po neki posredni poti sami stopili v stik z njim in dali neke izjave (zlasti v zvezi z govoricami, da ga mislimo ustreliti – celo neko groznilno pismo mu je nekdo poslal, najbrž provokacija b(e)le g(arde) ali pa kaka vroča glava). Ne pričakujem konkretnega rezultata, pač pa morda povečanje njegovega omahovanja.« V: Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 3. knjiga, Ljubljana 1966, str. 428, št. 172/4.

⁶¹ Uredništvo v opombi navaja kot posrednike dr. Staneta Mikuža, Karlo Mrak-Bulovec in dr. Antona Breclja.

⁶² Uredništvo je v opombi dr. Cirila Žebota predstavilo kot idejnega vodja laičnega vodstva »Straže« po smrti dr. Lamberta Ehrlicha.

sestavljena tako oficialno, da je celo moj posrednik mislil, da je res prišla od vodstva OF. Prišla je po pošti in je bila v magistratni kuverti. // Eden od posrednikov bo te dni najbrž spet klican k škofu. Morda bi bilo dobro, če bi preko enega od teh posrednikov poslali škofu 'nekakšno izjavo'.«⁶³

Ziherlova izjava je zanimiva zato, ker vodstvo CK KPS proti koncu leta 1942 škofa Rožmana še vedno »ni odpisalo.« Še vedno so ga skušali pridobiti na svojo stran. Iz pisma pa je jasno razvidno, da je škof dejansko dobival vrsto provokativnih pisem – deloma celo po pošti, da je bila o njihovi vsebini obveščena italijanska vojaška cenzura. Ziherl pa istočasno prizna, da škof praktično ni imel možnosti presoditi, ali je šlo pri takih pismih za »pristne« dokumente z resnimi nameni ali za provokacijo.

Pravo podobo fašizma na eni in osvobodilnega gibanja v okviru OF na drugi strani, je skušal škofu Rožmanu razložiti tudi profesor bogoslovja v Gorici mons. Ivo Juvančič, ko se je novembra 1942 srečal s škofom v Rimu.⁶⁴ Zdi pa se, da mons. Juvančič škofa Rožmana ni prepričal.

7.2 Pisma Metoda Mikuža škofu Rožmanu

Metod Mikuž (1909–1982) se je decembra 1942 kot duhovnik ljubljanske škofije brez vednosti škofa Rožmana in brez njegovega dovoljenja⁶⁵ vključil v partizane.⁶⁶ Iz Ljubljane se je umaknil s izgovorom, da se bo pri svojih sorodnikih pri Sv. Gregorju (dekanija Ribnica) nekoliko odpočil in najedel. Tam je navezal stike s partizani, zato je ribniški dekan Viktorijan Demšar 14. decembra 1942 prosil škofijski ordinariat v Ljubljani, naj Metoda Mikuža takoj odpokliče iz Sv. Gregorja v Ljubljano.⁶⁷ Škof Rožman je po Mikuževem odhodu v partizane še imel stike s njim in je od Mikuža očitno zahteval pojasnila glede njegovega odhoda k partizanom. To pojasnilo je Metod Mikuž škofu Rožmanu poslal **11. januarja 1943**. Svoje pismo namreč začelja Mikuž z besedami: »Obljubljeno poročilo pošiljam.« Nato Metod Mikuž zavrača »zlobno in zlonamerno« pisanje katoliškega tiska o partizanski vojski, zlasti glede spolnih izgrediv. Jedro »slovenske osvobodilne vojske,« pravi Mikuž, »tvorijo komunisti, sokoli in krščanski socialisti.« On kot duhovnik, je bil od vodstva partizanske vojske lepo sprejet, katoličani med partizani pa so presrečni, da imajo v svojih vrstah duhovnika. »V novem redu,« nadaljuje Mikuž, je vsem »zajamčena absolutna svoboda vere in vesti,« omejena pa bo hegemonija klera. Likvidacije izdajalcev so bile, z redkimi izjemami, upravičene in izvršene po točnem sodnem postopku. Narodnoosvobodilni boj je spontano združil vse Slovence dobre volje v boj proti okupatorju, medtem ko se je bela garda prodala Italijanom. Osvobodilno gibanje, tako Mikuž, je edina prava in zakonita vojska nove Jugoslavije. Nato Mikuž škofa prosi za vzpostavitev rednega dušnega pastirstva v partizanih⁶⁸ in predlaga škofu, da mu bodo oni **sporočili primerno osebo** (podčrtal

⁶³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 3. knjiga, Ljubljana 1966, str. 443, št. 181/1.

⁶⁴ Škof Rožman je bil v Rimu od 4. do 8. novembra 1942.

⁶⁵ Prim. škofovo pismo župniku Viktorju Turku v Begunje pri Cerknici z dne 7. januarja 1943, v: NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940.

⁶⁶ Metod Mikuž je bil za duhovnika posvečen 7. julija 1935, bil v letih 1935–1936 semeniški duhovnik (diploma Teološke fakultete), služboval kot kaplan v Trebnjem (1936–1938), Mengšu (1938–1939) in Kočevju (1939–1940). Zaradi pritožb na njegov račun ga je škof Rožman 1940 umaknil iz dušnega pastirstva in mu omogočil, da je leta 1941 doktoriral na Teološki fakulteti v Ljubljani s tezo Vrsta stiških opatov (Professio fidei ob promociji 17. aprila 1941). Dekreta za delo arhivarja v škofijskem arhivu (tako bi bilo razumeti tekst v Enciklopediji Slovenije, 7. zvezek, Ljubljana 1993, 139–140) ni dobil. Verjetno pa je v škofijskem arhivu študiral za svoj doktorat. Prim. Škofijski ordinariat, Spisi, Župnije Trebnje, Mengeš, Kočevje. Po izjavi Frančka Sajeta se je Mikuž partizanom priključil konec decembra 1942. Prim. Belogardizem, 513.

⁶⁷ Škofijski ordinariat, Spisi, Kler.

⁶⁸ »Z iskreno prošnjo se torej obračam na Vas, da kot slovenski škof uvedete redno duševno (!) pastirstvo v slovensko armado. Vem, da se Vam (bo) to zdelo spočetka nekaj povsem nemogočega. Toda mi ne želimo, da bi se ta Vaš pristanek in imenovanje objavilo javno. Nasprotno, jamčim Vam absolutno tajnost, ker nam gre samo zato, da je naše dušno-pastirsko delo v armadi nekaj legalnega in v okviru splošnega cerkvenega prava. // Prosim Vas torej v imenu Kristusovem, da bi mi na vse to odgovorili, kolikor in kako pristajate na naše predloge, in še enkrat poudarjam, da je tajnost v vsem zajamčena, zlasti si pa nikar ne mislite, da bi mi ta Vaš odločilni dušnopastirski korak mogli uporabiti

FMD), ki bi jo nato škof potrdil kot »partizanskega vojaškega kurata.« V tej zvezi sporoča škofu, da slovenski partizani, po zgledu hrvaških, načrtujejo »postaviti po svojih brigadah verske referente,« **zamolčal** pa mu je, da ga bo Glavno poveljstvo že naslednji dan s posebno odredbo imenovalo za verskega referenta pri Glavnem poveljstvu,⁶⁹ čeprav je bil z imenovanjem nedvomno že seznanjem.⁷⁰

Pismo je škofu Rožmanu odnesel njegov mlajši brat Stane Mikuž (1913–1985), ki je v pripravi sodnega postopka proti škofu Rožmanu vojaškemu tožilcu svoje stike s škofom tudi popisal.⁷¹ Po trditvah Staneta Mikuža je bratovo pismo izročil škofu 21. januarja 1943. Stane Mikuž je vedel, da je bil brat Metod imenovan za verskega referenta, vendar je tudi on ta podatek škofu zamolčal. Sta se mar oba zavedala, da je Metod Mikuž s tem napravil hud disciplinski prekršek, ker je brez vednosti in brez soglasja svojega pristojnega škofa zapustil svoje dotedanje službeno mesto in prevzel naloge, za katere po veljavnem kanonskem pravu ni bil pristojen? Služba verskega referenta pri glavnem poveljstvu slovenskih partizanov je odgovarjala službi verskega referenta pri MVAC, oziroma kasneje pri domobrancih. Vsekakor je molk o tem pred pristojnim škofom, v čigar jurisdikcijo je Metod Mikuž kot duhovnik ljubljanske škofije še vedno spadal, zelo zaostril njune medsebojne odnose.

Škof je Metodovo pismo prebral vpičo njegovega brata Staneta. Z njim se je pogovarjal o smiselnosti oboroženega upora majhnega slovenskega naroda proti številčno mnogo močnejšemu okupatorju in o sodelovanju katoličanov s komunisti. Svoje nezaupanje do iskrenosti namenov slovenskih komunistov je škof Rožman podkrepil s pismom, ki da ga je dobil od KPS. V tem pismu je izrecno rečeno, da je edini cilj KPS izvesti socialno revolucijo in združiti Slovence v podonavski federaciji. Za odgovor Metodu Mikužu si je vzel čas za premislek. Šestindvajsetega januarja 1943 se je Stane Mikuž ponovno sestal s škofom Rožmanom. Pismenega odgovora ni dobil, pač pa zaprosene bogoslužne predmete in zagotovilo, da škof veliko moli za Metoda Mikuža, ker se zelo boji za njegovo usodo.

Ker je Stane Mikuž dobil vtis, da škof ne odklanja OF v celoti, ampak le komunistično prevlado v njej,⁷² se je na škofa pisno obrnilo tudi vodstvo KPS in Glavno poveljstvo slovenskih partizanov. V začetku februarja je Stane Mikuž škofu Rožmanu odnesel tri pisma in sicer novo pismo brata Metoda, pismo »Glavnega poveljstva slovenske narodno-osvobodilne vojske in partizanskih oddelkov« in pismo CK KPS. Po izjavi Staneta Mikuža na zaslišanju pred vojaškim tožilcem 27. avgusta 1946 v Ljubljani sta Metod Mikuž in Glavno poveljstvo partizanske vojske vabila škofa, naj pride na osvobojeno ozemlje, »kjer bo mogel popolnoma v miru govoriti z vodilnimi osebami slovenske politike. Garantiran mu je bil prost dohod na osvobojeno ozemlje, popolnoma prost razgovor in popolnoma prost odhod nazaj, če bi se za to odločil.« Stane Mikuž na zaslišanju seveda ni povedal, kako sta si Glavno poveljstvo in Metod Mikuž predstavljala »škofov sprehod« na osvobojeno ozemlje, ko pa so vsi vedeli, da je škof pod krinko zaščite pod stalnim policijskim nadzorom. Italijani so bili o predlogih Vrhovnega poveljstva škofu Rožmanu, naj pride na osvobojeno ozemlje, obveščeni. To dokazuje italijanski prevod pisma Glavnega poveljstva partizanske vojske z dne 6. februarja 1943, ki sta ga podpisala Boris Kidrič kot politični

proti Vam, n.pr. na tak način: le pogledite ljubljanski škof je tudi z nami. Zavedamo se namreč v dno duše, da bi se potem zgodilo z Vami v zgodovini revolucije že tolikokrat dokazano dejstvo, da bi Vam namreč tisti, na katere se sedaj zanašate ali gradite nanje, skočili naravnost v hrbet! // Poleg te odobritve, bi Vas **prosil za fakultete, kot so šle bivšim jugoslovanskim vojnim kuratom** (podčrtal FMD), rad bi dobil postatile (!, verjetno napaka prepisovalca za portatile), sv. olje, obrednik, mašne posode in obleko. (Zdi se mi, da se v arhivu nahaja kovček za take stvari, a menda ni popoln). // Vse to bi izročili prinašalcu tega pisma.« Prim. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 5. knjiga. Ljubljana 1978, št. 43, str. 117–121.

⁶⁹ Dokumenti ljudske revolucije, 5. knjiga, str. 121, op.11; in: Odlok Izvršnega odbora OF dne 12. januarja 1943 o uvedbi funkcije verskih referentov v slovenski narodnoosvobodilni vojski, št. 47, str. 145.

⁷⁰ O imenovanju Mikuža za verskega referenta je Edvard Kardelj 5. januarja 1943 pisal glavnemu vojaškemu intendantu v Ljubljani Tonetu Tomanu. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 5. knjiga, št. 16, str. 46.

⁷¹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 401–403.

⁷² Prim. nepodpisano in nedatirano pismo Staneta Mikuža »Petru« – to je sicer psevdonim za Borisa Kidriča. AMNZ, Proces Rožman, 3544–3545.

komisar in polkovnik Jaka Avšič kot komandant Glavnega poveljstva. V pripisu je rečeno, da je bilo pismo škofu poslano po pošti,⁷³ tako da ga je lahko prestregla italijanska cenzura. To pa seveda postavlja pod vprašaj trditev Staneta Mikuža, da je vsa tri pisma osebno oddal škofu Rožmanu, oziroma zagotovila podpisnikov vseh treh pisem o zaupnosti informacij.⁷⁴ Pismo CK KPS pa je zanimalo »klevete provokativnega pisma, ki ga je omenil škof pri prvem sestanku«. Obenem je KPS ponovno zavzela stališče, da bo vera popolnoma svobodna.

Tokrat naj bi sprejem pri škofu ne bil tako prijazen kot pri prvem obisku, vendar se je škof vendarle zadržal v daljšem pogovoru s Stanetom Mikužem. Škof je očitno bil pod močnim vtisom uboja dijaka Lojzeta Grozdeta in bogoslovca Janeza Hočevarja 1. januarja 1943 pri Mirni. Ponovno sta govorila o komunizmu, o svobodi vere v Sovjetski zvezi in o OF. Kljub načelnemu odklanjanju komunizma škof po izjavi Staneta Mikuža ni želel še v celoti pretrgati stikov z OF.⁷⁵ Do odločilnega preobrata je očitno prišlo, ko je za Rožmanove stike z OF zvedela škofova najožja okolica in ga prisilila, da je v svojem intervjuju v Slovencu 10. aprila 1943 ponovil svoje odločno in brezkompromisno zavračanje komunizma, ki ga je še podkrepila novica, da so partizani 20. januarja 1943 onečastili cerkev na Gori pri Sodražici. Na direktno urednikovo (Franc Glavač) vprašanje: »Ali ste prejeli kakšno povabilo, o katerem komunistična propaganda zatrjuje, da Vam ga je poslala?« je škof Rožman odgovoril zelo nespretno in v veliki zadregi: »Prišlo je v moje roke neko povabilo, po kateri poti, ne vem. Jasno je, da nisem dal nobenega odgovora. Ali je to povabilo potegavščina, ali past, ali je iskreno mišljeno, kdo more to vedeti. Težko mi je verjeti, da bi bilo iskreno mišljeno.« Škof pa se je v tem intervjuju zelo negativno izrazil tudi o Metodu Mikužu. Primerja ga Judi Iškarijoti. Zanika, da bi šel v partizane s škofovimi dovoljenjem in mu odreka (!) vsakršno duhovno oblast: »Tisti, ki so ga imenovali za verskega referenta, mu duhovne oblasti niso mogli poveriti, ker je sami nimajo.«⁷⁶

Verjetno je v nepokorščini in prekoračitvi pooblastil iskati vzrok, da je škof Rožman 10. junija 1943 Metoda Mikuža suspendiral »a divinis,« ali z drugimi besedami, **prepovedal mu je izvrševati duhovniška opravila.**⁷⁷ S tem pa je padel v vodo celoten načrt legalizacije dušnega pastirstva pri partizanih. Suspenz dr. Mikuža je bil pravi šok za krščansko skupino v OF in v partizanih.

Edvard Kocbek je za novico o Mikuževem suspenzu zvedel 18. junija in v svoj dnevnik zapisal: Trije zdravniki so iz Ljubljane prinesli novico, »da je 'Slovenski dom' pred dnevi objavil dekret 'Škofijskega lista', po katerem je Mikuž 'suspensus a divinis'. Odlok ga hkrati poziva, da se v najkrajšem času priglasi svojemu škofu. Novica nas je kljub vsemu presenetila, kajti Mikuž je vedno govoril o tistem škofovem soglasju z njegovo odločitvijo in Rožmana pred nami skoraj branil. Kazenski odlok se nam je zato zazdel kot člen večje in dogovorjene akcije med okupatorjem in njegovimi slovenskimi pomagači. Tudi zdravniki pravijo, da kroži po Ljubljani glas, kakor da so Italijani odlok izsilili iz škofa. Vsekakor so postali aktivnejši, vendar ne moremo spoznati smeri njihovih nakan.«⁷⁸

Mikužev suspenz je komentiral član CK KPS Boris Kidrič v svojem pismu Edvardu Kardelju (član politbiroja CK KPJ) dne **22. junija 1943** takole: »Na italijanski pritisk je Mikuža škof suspendiral. Stvar je dvignila v Ljubljani in drugod silne proteste. Katoličani so že poslali ustrezajoči telegram za RSJ, Mikuž pa misli napraviti preko RSJ javen rekurz na Vatikan. Trenutno seveda še nismo napravili glavne palbe na škofa, temveč na Italijane in belogardiste, ki so škofa

⁷³ ARS, Ref. I., Dokumenti o belogardizmu, 35.

⁷⁴ Prim. op. 68 in sestavek Metoda Mikuža z naslovom Slovenska duhovščina in Osvobodilna fronta, v katerem je kratko povzel svoje dopisovanje s škofom Rožmanom, v: ARS (prej INZ), SNOS, fasc. 457, mapa IV.; Metod Mikuž, Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica med NOB (Ljubljana v ilegali, IV.), str. 348.

⁷⁵ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 402–403; SOVA, Lenič, 65; Franček Saje, Belogardizem, 513–514.

⁷⁶ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3549; prim. Saje, Belogardizem, 515–516.

⁷⁷ Suspenz je bil objavljen v Ljubljanskem škofijem listu brez navedbe razlogov, glej LŠL, leto 1943, str. 32. Zato so Kolaričeva namigovanja, češ da je bil suspendiran zaradi suma, da se je civilno poročil, brezpredmetna. Kolarič, Škof Rožman III., 117 sl.

⁷⁸ Edvard Kocbek, Listina, Ljubljana 1967, 96.

prisilili. Bo pa seveda dobil v teku te kampanje, ki se jo da v sedanji situaciji sijajno izkoristiti, tudi gospod škof svoje.« V opombi so uredniki izdaje pojasnili, da je protest slovenskih katoličanov proti suspenziji dr. Metoda Mikuža posredoval Radio Svobodna Jugoslavija (kratica RSJ) in objavil Radio vestnik 25. in 26. junija 1943.⁷⁹

28. junija 1943 je proti suspenzu Metoda Mikuža pismeno protestiral Izvršni odbor OF. Ker pismo navaja nekatere podrobnosti v odnosih med OF in škofom Rožmanom, navajam tu pismo škofu v celoti:

»Slovenski narod, ki se že dve leti junaško upira fašističnemu okupatorju in bije skupaj z zavezniki ter vsemi svobodoljubnimi narodi Evrope najveličastnejši osvobodilni boj v svoji zgodovini, je doživel te dni ponoven napad, to pot od Vas, kot predstavnika oficijelne katoliške Cerkve na Slovenskem. Odlok, s katerim ste prepovedali dr. Metodu Mikužu, duhovniku ljubljanske škofije in Vašemu bivšemu arhivarju, sedanjemu verskemu referentu pri Glavnem poveljstvu NOV in PO Slovenije in edinemu duhovniku (podčrtal FMD) v vrstah osvobodilnih borcev na naši zemlji, izvrševati verske obrede, ni le dejanje naperjeno proti osebi dr. M. Mikuža, ampak dejanje, ki je v živo zadelo osvobodilne napore svobodoljubnega slovenskega naroda.

Mirno lahko ugotovimo, da smo storili vse, da ne bi prišlo do prepada med slovenskim ljudstvom na eni in med njegovo duhovščino ter oficijelno Cerkvijo na drugi strani.

Prepričani smo, da je ta Vaš odlok rezultat klevet in zločinske propagande ter pritiska tujih in domačih nasprotnikov slovenskega naroda. Po podatkih, ki jih imamo od Glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije in od naših političnih odborov, kakor tudi po vednosti članov našega Izvršnega odbora, ki neposredno spremljajo dogodke, izjavljamo, da je dr. M. Mikuž vršil svojo duhovniško službo tako v naših vojaških edinicah, kakor tudi med slovenskim ljudstvom dostojno, resno in v popolnem redu ter z vso poštrevovalnostjo. Vsako drugačno označevanje njegovega duhovniškega in domoljubnega dela v času njegovega bivanja v partizanih je lažno in zlonamerno. Predvsem pa so popolnoma zlagani vsi sestavki, kateri so bili priobčeni o njem in o njegovem delu v časopisih Slovenec, Slovenski dom in Domoljub, ki so last Katoliškega tiskovnega društva.

Proti temu odloku, ki pomeni zato krivičen napad na vse svobodoljubne Slovence, odločno protestiramo. Osvobodilna fronta, kot edina narodna oblast na Slovenskem, Vas po svojem Izvršnem odboru poziva, da na objektivni način ugotovite dejansko stanje in da odlok o suspenziji dr. M. Mikuža prekličete ter mu tako omogočite nadaljevanje izvrševanje duhovniške službe.«

Pismo je podpisal organizacijski tajnik Izvršnega odbora OF dr. Marijan Breclj s psevdonomim Miha B.⁸⁰

Vendar so bili vsi protesti zaman. Škof Rožman Mikuževega suspenza uradno ni preklical. Mikuž med vojno ni imel več možnosti srečati se s škofom Rožmanom, da bi pa prišel k njemu v Ljubljano, je bilo popolnoma iluzorno. Preveč ljudi je čakalo na ugodno priložnost, da bi Mikuža dobili v svoje roke. Tako seveda ne drži Kolaričeva trditev, da je škof »to suspenzijo preklical takoj, ko je Mikuž po njeni uradni objavi prvikrat prestopil prag škofove pisarne. V uradni objavi je bilo povedano, da suspenzija ostane tako dolgo v veljavi, dokler se suspendirani duhovnik svojemu škofu ne javi. Ko se je škofu javil, mu je dal listino, s katero mu je vrnil s suspenzijo odvzeto pravico do izvrševanja bogoslužnih opravil. Tako si je škof pomiril vest, ker so partizani imeli duhovnika, ki je mogel zanje dušnopastirsko poskrbeti, zlasti v smrtni nevarnosti. V vzdušju državljanske vojne pa škof ni hotel objaviti, da je duhovnik Mikuž v prvi in drugi dobi imel vse pravice, da opravlja službo vojaškega kurata v partizanski vojski.«⁸¹

Podrobnosti glede odveze suspenza nam je posredoval pleterski prior p. Leopold Lavov (Josip Edgar) v svoji knjigi *Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945*, v kateri poroča o svojem srečanju s škofom Rožmanom **28. julija 1943**. Takole pravi: škofu Rožmanu sem »najprej obrazložil, da je položaj dr. Mikuža zaradi suspenzije zelo težaven, ker mu je s tem onemogočeno

⁷⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 7. knjiga, Ljubljana 1989, št. 196/11, str. 604–605.

⁸⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 7. knjiga, Ljubljana 1989, št. 220, str. 669–671.

⁸¹ Kolarič, Škof Rožman III., 308.

opravljati bogoslužje in ostale duhovniške funkcije, da zaradi tega mnogi ne prejemajo zakramentov, čeprav bi jih radi, ker se je dr. Mikuž suspenziji podvrget in ne opravlja cerkvenih funkcij, zato da mu ne bi očitali, da se ne pokorava odločbi svojega škofa. Škof dr. Rožman mi je na to odgovoril, da dr. Mikuž v primeru potrebe in sile lahko deli zakramente. Odrnil sem mu, da to dr. Mikuž dobro ve, da pa tega iz prej navedenih razlogov ne dela. Zato bi bilo najbolje, da škof suspenzijo ukine. Odgovoril mi je, da tega ne more storiti, ker je suspenzijo šele nedavno odredil, da pa bo suspenzijo rad preklical 'pro foro interno'; naročil mi je, naj to sporočim dr. Mikužu s pripombo, naj opravlja vse funkcije, če je le količjak mogoče, toda le tam, kjer ni drugega duhovnika, torej čim tajneje.⁸² V bistvu dokaj nepoštena gesta do Mikuža, ker so njegovi nasprotniki bili prepričani, da opravlja duhovniška opravila kljub izrečeni prepovedi. Ne smemo pozabiti, da uradni Letopis ljubljanske škofije za leto 1944 po stanju dne 15. septembra 1944 Metoda Mikuža **ne vodi** kot duhovnika ljubljanske škofije in ga celo ne navaja v seznamu duhovnikov po kanonični starosti za leto 1935 (str. 124–125). Vodstvo škofije je Mikuža očitno že odpisalo. Zato je vsako duhovniško opravilo, ki ga je opravil Mikuž, pri duhovnikih vzbujalo ogorčenje in obsodbo.

Uradno je Metoda Mikuža odvezal suspenza šele ljubljanski generalni vikar 13. maja 1945 in še to na nek način pod prisilo. Dvanajstega maja 1945 je namreč komandant mesta Ljubljana podpolkovnik Jože Borštnar **sporočil** ljubljanskemu generalnemu vikarju Ignaciju Nadrahu, **da bo** verski referent dr. Metod Mikuž 14. maja ob 10. uri v ljubljanski stolnici opravil mašo zadušnico za borce, ki so padli pri osvoboditvi Ljubljane. Še isti dan je generalni vikar komandantu odgovoril, da bo za zadušnico v stolnici vse pripravljeno in prosil, naj se naslednjega dne (13. maja 1945) Mikuž oglasi pri njem, da se dogovorita glede podrobnosti. Mikužev razgovor z generalnim vikarjem je bil potreben, da mu je lahko v škofovi odsotnosti preklical suspenz in mu tako omogočil maševanje v ljubljanski stolnici, do katerega Mikuž do takrat ni imel pravice.⁸³

7.3 Pismo Edvarda Kocbeka škofu Rožmanu

Po Kocbekovem zapisu v *Tovarišiji* bi sklepali, da je Kocbek večkrat pisal škofu Rožmanu.⁸⁴ Objavljeno pa je bilo le Kocbekovo pismo kot člana Izvršnega odbora škofu Rožmanu pred Kocbekovim odhodom v Bihać. Pismo je bilo očitno napisano in objavljeno v dveh verzijah: prva, krajša je datirana 20. januarja 1943,⁸⁵ druga, daljša pa 29. januarja 1943.⁸⁶

V svojem pismu Kocbek poudarja, da je njegovo pismo privatno in ne uradno. »Pišem Vam ga kot človek,« pravi Kocbek uvodoma, »in hvaležen bom Vam, če ga boste brali z razumevajočo pozornostjo. Največ, kar moremo storiti, je to, da skušamo drug drugemu iskreno govoriti in se tako skozi človeka približati resnici.« In nato Kocbek nadaljuje: »Kaj bi Vam rad povedal: Najprej to, da morajo biti naša dejanja danes jasna in odločna: občutek imam, da videz hudega nasprotja med Vami kot prvim predstavnikom Katoliške cerkve in med slovenskim osvobodilnim gibanjem OF obstaja samo zato, ker že od prve ure razmerje tega gibanja od Vaše strani ni bilo postavljeno jasno in odločno, ampak negotovo in komplicirano. Prepričan sem, da so to izrabili tisti ljudje, ki danes ne bi več smeli vplivati na razvoj in življenje Cerkve na Slovenskem. Dolžnost slovenskih duhovnikov je namreč bila, da po desetletjih klerikalne demoralizacije ostane vsaj strogo nevtralna, če se že ne pridruži OF in v njej ne ustvari vse tisto, kar je za enoten nastop naroda potreba.« Škofu Rožmanu Kocbek nato očita, da v odločilni uri odločanja o prihodnosti slovenskega naroda ni izpolnil svoje dolžnosti. Škof mora premagati predvsem dve oviri: prvič priznati, da je OF edina zakonita oblast v Sloveniji in drugič, priznati mora posebno vlogo, ki jo

⁸² Josip Edgar Leopold-Lavov, Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945. Spomini, Maribor 1977, 105–106.

⁸³ NŠAL, Vojaške zadeve.

⁸⁴ Edvard Kocbek, *Tovarišija*, Ljubljana 1949, 354. V dnevniškem zapisu 14. februarja 1943 je ob novici, da je Rožman odgovoril Mikužu, zapisal: »Meni ne odgovarja niti z besedico. Ravno tako ne omenja Izvršnega odbora, ki mu je že pred meseci naslovil daljše pismo.«

⁸⁵ Pismo je objavljeno v knjigi: Edvard Kocbek, *Osvobodilni spisi I.*, Ljubljana 1991, 267–273.

⁸⁶ Pismo je objavljeno v: *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, 5. knjiga, Ljubljana 1978, št. 113, str. 330–335.

je »božja previdnost dodelila slovenskim komunistom« kot bistvenemu in političnemu usmerjevalcu. »Do komunizma mora dobiti kristjan novo, pravičnejše in pravilnejše razmerje. Mi smo dolžni gledati tudi zgodovinsko, ne samo idejno ... Naša dolžnost pred Bogom in ljudmi je, da vidimo v komunizmu moralno in politično silo prvega razreda.« Nato očita škofu, da je storil temeljno napako, ko je v adventnih pridigah obsodil smrtne kazni narodnih izdajalcev, da je v pastirskem pismu 1942 obsodil partizansko gibanje in komunizem, da ni odgovoril na štiri spomenice krščanske skupine v OF, da je dovolil duhovnikom politično in vojaško delo v beli gardi, da je kaznovane izdajalce proglasil za krščanske mučence, da je klonil pred grožnjami generala Roatte in da je klonil pred zahtevami bivših slovenskih politikov. »Ne morem verjeti,« nadaljuje Kocbek v svojem pismu, »da ste svojo osebno in škofovsko usodo povezali s tem zločinskim izdajalskim krogom na Slovenskem. Naj je videz tak ali tak, nikakor si ne morem zamisliti, da ste usodo vere in Cerkve povezali z usodo bele garde. Nasprotno, slutim, da osebno trpite zaradi vsega tega in da v Vaši duši gori močan plamen iskrene skrbi nad strašnim položajem Slovencev. // Kaj naj storite? En sam izhod je: Dvignite se z vso človeško in škofovsko močjo in pozovite narod k edinosti in enotnosti ... Nastopite proti svoji okolici, ki do Vas ni resnicoljubna in poštena. Napravite red v vodilnih vrstah slovenskega klera in laikov. Prepovejte vsem duhovnikom in kristjanom vstop v belo gardo. Pošljite v Narodno-osvobodilno vojsko primerne duhovnike, ki se bodo posvetili verski skrbi med partizani.«⁸⁷

Kocbekovo pismo je bilo pisano s preveliko mero optimizma in brez sleherne kritične distance do tega, kar se je dejansko dogajalo na Slovenskem. Škof Rožman je imel preveč poročil o dogajanju v Sovjetski zvezi in o dogajanju na Slovenskem, da bi lahko na podlagi Kocbekovega pisma spremenil svoje mnenje o komunizmu. Kocbekovo nekritično presojanje razmer ga je le še utrdilo v prepričanju, v kakšni nevarnosti se nahajajo kristjani v OF in zlasti še v partizanskih vrstah.

7.4 Cankarjevo pismo škofu Rožmanu

V istem duhu, kot Kocbekovo pismo, je napisano tudi pismo dr. Izidorja Cankarja škofu Rožmanu. V pismu z dne **19. avgusta 1944** je dr. Izidor Cankar škofa Rožmana v štirih točkah opozoril na temeljne napake katoliške strani med drugo svetovno vojno, ker ni uvidelo: 1) da partizanstvo ni komunizem, ker presega ozke strankarske okvirje. Z zmago partizanstva v Sloveniji ne bo komunistične revolucije; 2) da je domobranstvo narodna in cerkvena sramota, ki jo bo pred zavezniki le težko mogoče popraviti. Cankar je zlasti ogorčen nad domobranksko prisego; 3) da je smisel partizanskega boja osvoboditev in združitve Slovenije; in 4) da, če ne bodo preprečili domobranskega boja, bodo, ko Nemci odidejo, nekateri zbežali, drugi pa bodo pobiti. V Londonu bodo sicer še enkrat poskusili »oprati slovensko sramoto« zaradi domobrancev. »Bilo pa bi mnogo lažje in bolje, če bi se vse to izvršilo s Tvojo pomočjo,« zaključi Cankar svojo analizo razmer na Slovenskem, kot so jo videli iz Londona.⁸⁸

Škof Rožman je dr. Izidorju Cankarju odgovoril **20. oktobra 1944**. Vse, kar delam, pravi škof Rožman, delam v korist naroda, da bi ostal živ, da bi ohranil živo svojo vero in da bi pretrpel čim manj žrtev v tej vojni. Rožman Cankarju očita, da presoja komunizem zgolj teoretično, medtem ko ga oni doma vsakodnevno občutijo na svoji koži. Tu je komunizem pokazal svoj pravi zločinski obraz. Dalje skuša škof Rožman pomiriti Cankarja glede domobrancev. Le kako si more misliti, da so prisegli Hitlerju. Tega ne bodo nikoli storili. S partizani ni mogoče sodelovati, ker zahtevajo njihovo brezpogojno kapitulacijo, njihovim garancijam pa nihče ne verjame. Proti socialnim reformam ni nihče, toda izvedene morajo biti v duhu papeških okrožnic.⁸⁹

⁸⁷ Dokumenti ljudske revolucije, 5. knjiga, Ljubljana 1978, št. 113, 330–335.

⁸⁸ SOVA, II. 0021010–0021011.

⁸⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3579. Med dokumentacijo se je ohranil le srbski prevod tega Rožmanovega pisma.

7.5 Rožmanov odgovor Borisu Kidriču

V tej zvezi velja opozoriti na Rožmanov odgovor Borisu Kidriču na očitke, da škof ni odgovoril na nobeno pobudo OF za sodelovanje, ki ga je Kidrič izrekel na kongresu OF leta 1945 v Ljubljani.⁹⁰ Na Kidričeve očitke je škof Rožman odgovoril 19. avgusta 1945 v posebni izjavi, ki jo je objavil »Slovenec v Tirolah.« Če je Kolaričeva interpretacija Rožmanove izjave pravilna, potem se nam vzbuja resen dvom o iskrenosti Rožmanovega opisovanja dogodkov med drugo svetovno vojno.

V svoji izjavi škof trdi, »da k škofu ni prišel noben duhovnik, ki bi ga informiral o načrtih OF in njenem delu, ali ki bi škofu svetoval sodelovanje.« Leta 1941 verjetno res ni prišel k škofu noben duhovnik, ki bi ga informiral o delovanju OF. Bil pa je s tem namenom in po naročilu OF 28. julija 1943 pri njem vsaj pleterski prior **p. Leopold Edgar**. Zaradi pomembnosti njegovega pričevanja, ga tu navajam v celoti:

»Nato sem škofu Rožmanu sporočil, da se žele nekateri člani vodstva Osvobodilne fronte na vsak način z njim sniti in da so me pooblastili, da bi tak sestanek organiziral na način, ki bi bil najbolj primeren.⁹¹ Predlagal sem, naj bi se šli v Pletenj. Škof mi je nato odgovoril, da se brez italijanskih detektivov ne more nikamor gani. Italijanski detektivi pazijo na vsak njegov korak, da se mu ne bi kaj zgodilo. Nedavno je šel – tako mi je pravil – samo na obisk k jezuitom, pa so mu Italijani že očitali, zakaj je šel sam, ko so mu vendar ponudili, da ga bodo povsod spremljali. Detektivi pa so ga prosili, naj jim vsaj sporoči, kadar misli kam iti, ker gre tudi zanje; gorje jim, če bi se mu kaj zgodilo. A oni ne bi bili prisotni in torej ne bi opravljali svoje službe. Poleg tega je pripomnil, da je že imel sestanek z nekaterimi uglednimi osebnostmi OF, da pa nikakor ne more sodelovati, ker oni drugače govorijo, drugače pa mislijo in delajo.

Škofu Rožmanu sem ob tej priliki tudi povedal, da partizani trdijo, da je stališče večine katoliške duhovščine, ki drži skupaj z okupatorjem proti Osvobodilni fronti, nepravilno. Pri tem sem tudi sam odobravil stališče partizanov, ker z okupatorjem ni, ne sme biti in ne more biti nobenega sodelovanja.

Na to mi je škof Rožman rekel, da je stališče katoliškega klera v tej stvari zares težavno. Če dela in nastopi proti okupatorju, ga bo italijanski okupator preganjal, kakor so Nemci na Gorenjskem in Štajerskem preganjali in izgnali duhovščino, ljudstvo pa bo ostalo brez duhovnikov, ker bodo raztepeni po taboriščih in zaporih. To pa da bi bila velika škoda za ljudstvo. Odgovoril sem mu, da je to sicer res, da pa to še ne pomeni, da mora duhovščina z okupatorjem sodelovati, marveč le, da mora izvajati nekakšno pasivno rezistenco, ki proti okupatorju sicer ničesar ne ukrepa, se drži predpisov in zakonov, toda z vsem svojim stališčem kaže, da je slovenska; da kot taka nikakor ne more biti prijateljsko razpoložena do okupatorja, ki je Slovincem nasilno sedel na vrat, marveč se le pokori okupatorju.

Škof Rožman je v potrditev svojega stališča navedel, da mu je tudi papež Pij XII. svetoval, ko je bil pri njem na avdienci, naj si duhovščina povsod prizadeva ohraniti mir z oblastmi.⁹²

Ko sem škofu Rožmanu povedal, da žele partizani okrog 40 duhovnikov v gozdove, mi je preprosto odgovoril, da tako in tako nihče ne bi šel!

Nato sem škofa vprašal, kako to, da so katoliški duhovniki pri belih, in sicer oboroženi s puškami, revolverji in ročnimi bombami, kar je vendar proti vsem predpisom. Škof Rožman mi je na to odgovoril, da je vprašal italijanskega vojaškega škofa, češ, kako da nosijo italijanski vojaški duhovniki revolverje; ta pa da mu je odgovoril, da to nikakor ni dovoljeno, ker nosijo znake Rdečega križa. Toda, je nadaljeval škof Rožman, italijanski vojaški poveljniki v naših krajih zahtevajo, da tudi vojaški duhovniki nosijo orožje za samoobrambo. Jasnega odgovora na moje vprašanje mi ni dal.

⁹⁰ O tem podrobneje Jakob Kolarič, Škof Rožman III., 314–315.

⁹¹ O tem so se s p. Leopoldom dogovorili Josip Vidmar, dr. Marijan Brecelj, Edvard Kocbek, dr. Metod Mikuž in dr. Vito Kraigher na sestanku pri župniku Francu Šmitu v Sušicah. Na podružnici sv. Roka v Gorenjih Sušicah (župnija Toplice) je bival bivši ihanski župnik Franc Šmit, ki je med vojno očitno simpatiziral z OF.

⁹² O tem, kakšna navodila naj bi dajal papež Pij XII. škofu Rožmanu ob njegovih obiskih v Rimu med vojno, zaradi zaprtosti Vatikanskega arhiva še vedno nimamo na voljo nobenega uradnega dokumenta. Da pa stvari vendar niso bile tako preproste, kot je to opisal škof Rožman v svojem zagovoru, je prepričljivo opozoril Janko Pleterski v svojem sestavku: Vatikan o svojem »molku« v 1941. letu, v: Senca Ajdovskega gradca, Ljubljana 1993, 95–139 (ponatis iz Dela od 17. do 29. aprila 1991).

Nato sem pripomnil, da se 'beli' vojaški duhovniki dejansko bore proti partizanom in streljajo nanje, kar pa nikakor ni samoobramba. Kot primer sem navedel Šinkarja, ki mi je sam pripovedoval, kako je ogorčeno streljal na partizane, ko so napadali Brezovico, in kako jih je prisilil k molku, da niso več streljali iz topa. Tega tudi škof ni odobraval. Dejal je, da delajo to na lastno pest in da je že poslal dr. Lenčka naokrog s pojasnilom, da to ni dovoljeno. Čudno, zakaj tudi Lenček sam je bil oborožen in je tak hodil po Ljubljani.

Pri škofu Rožmanu sem opazal vsestransko nerazpoloženje in nezaupanje do članov vodstva Osvobodilne fronte. Ušle so mu celo besede: 'Če bi se z njimi sešel, bi me še ubili!' Lažje bi bilo šlo, če bi mogli sami priti k škofu, a to je bilo v danih okoliščinah povsem nemogoče. In tako sem odšel, ne da bi bil kaj opravljen.'⁹³

Da njegov strah ni bil neutemeljen, je razvidno tudi iz Dakijevih spominov, v katerih je popisal poskus napada na škofa Rožmana že v prvi polovici septembra 1941.⁹⁴

V drugi točki zavrača škof Kidričeve očitke, da ni prejel nobenega odgovora na pisma OF in na pisma krščanske skupine v OF. Škofov odgovor je več kot nerazumljiv – če je seveda Kolaričeva navedba točna. Takole pravi: »Škofu je bilo prineseno od nekega redovnega duhovnika **eno pismo** (podčrtal FMD) s pripombo, da mu je pismo izročil nepoznan gospod s prošnjo, naj pismo odda škofu. Ko je škof tistega duhovnika vprašal, komu naj eventualno odgovor pošlje, je odgovoril: Ne vem. Tako ni bilo škofu mogoče dati odgovora. V pismu je bilo rečeno, da bodo škofa o delu OF redno obveščali. Toda ni bilo več nobenega poročila. Od štirih pisem, ki so bila baje poslana, je škof dobil v roke **eno pismo** neznanega gospoda. To je bilo leta 1941. Konec leta 1944 je škof slučajno zvedel, da je bil 'neznani' gospod Srečko Žumer, torej bi se dalo sklepati, da je bilo to edino pismo od krščanske socialistične skupine v OF.«⁹⁵

Pomislike vzbuja predvsem posredno zanikanje, da je po Leničevi izjavi škofa Rožmana vsaj dvakrat obiskal Stane Mikuž in mu ob tej priložnosti izročil pisma svojega brata Metoda (dvakrat) ter pismi Glavnega poveljstva in Izvršnega odbora OF. Škof naj bi ob tej priliki Leniča prosil, naj o Mikuževem obisku nikomur ne pove.⁹⁶

Na Kidričev očitek, da leta 1941 ni hotel sprejeti predstavnikov Izvršnega odbora OF, ki bi ga informirali o namenih Narodnoosvobodilne fronte, škof Rožman odgovarja, da so bila njegova vrata vedno odprta, vendar napovedanega zastopstva k škofu ni bilo. Žal tega podatka ni bilo mogoče preveriti na podlagi drugih dokumentov. Znano je le, da je vodstvo KPS februarja 1942 povabilo škofa v tej zadevi na osvobojeno ozemlje (glej zgoraj).

Na Kidričev očitek, da škof »ni maral poslati duhovnikov v partizane,« Rožman odgovarja, »da ni pošiljal duhovnikov nobeni oboroženi formaciji. Če so člani želeli duhovnike, je škof tistemu, ki se je sam odločil, da gre k njim, dal vsa potrebna dovoljenja. Tega načela se je škof držal načelno. Vedel je, da so tudi med partizani verniki, ki žele verske oskrbe.« Škof prizna, da ga je Mikuž prosil za duhovnike, vendar se na »Mikužev poziv iz ljubljanske škofije ni oglasil noben duhovnik, ki bi šel prostovoljno v partizane.«⁹⁷ Dejstvo pa je, da se je škof zelo angažiral za organizacijo rednega dušnega pastirstva pri domobrancih in proti volji vojaških poveljnikov skušal doseči višje število domobranskih vojaških kuratov, odhodu duhovnikov v partizane pa je dejansko nasprotoval.

V peti točki škof pojasnjuje, zakaj se ni odzval vabilu Komunistične partije na razgovor (torej je vendarle prejel vsaj še eno pismo). Takole je zapisal: »Sporočite podpisnikom, da škof sicer ne čuti nobene potrebe po razgovorih, če pa oni žele kak razgovor, jim je škof rade volje na razpolago; naj izvolijo priti, saj vedo, kje je škof.« In ugotavlja, da ni bilo nikogar k škofu.⁹⁸

⁹³ Josip Edgar Leopold Lavov, Kartuzija Pleterje, 106–108.

⁹⁴ Prim. Stane Semič-Daki, Najboljši so padli, I. del, Spomini, Ljubljana 1971, 47–50.

⁹⁵ Kolarič, Škof Rožman III., 314–315.

⁹⁶ SOVA, Lenič 65.

⁹⁷ Kolarič, Škof Rožman III., 307–308, 315 in 475.

⁹⁸ Kolarič, Škof Rožman III., 315–316.

V šesti točki si škof zopet nasprotuje, ko pravi: »Pisanega škof načelno ni ničesar dajal iz rok, ne za OF ne za KP. Ustnih odgovorov (Množina, torej je pisem ali stikov moralo biti vendarle več, kot je to pripravljen priznati škof!) pa ali niso jemali na znanje ali pa jih njihovi odposlanci niso sporočali.«⁹⁹

V zadnji, sedmi točki, škof poudarja, da si na podlagi dejstev lahko vsak sam »ustvari pravilno in dejstvom odgovarjajoče mnenje.«¹⁰⁰ Vendar pa ta »dejstva,« o katerih govori v svojem odgovoru Kidriču, ne govorijo vedno škofu Rožmanu v prid. Zdi pa se, da škof Rožman ni bil obveščen o **prizadevanjih Lojzeta Udet**a poleti 1943 za spravo med OF in tisto skupino znotraj SLS, ki jo je vodil dr. Albin Šmajd, ter vodstvom osrednjega protirevolucionarnega organa Slovenske zaveze (dr. Janko Mačkovšek, inž. Miloš Stare, dr. Celestin Jelenc). Protirevolucionarni tabor je pod določenimi pogoji pobudo o premirju sprejemal, do njene realizacije pa zaradi radikalnih stališč vodstva OF oziroma CK KPS ni prišlo.¹⁰¹

Časovno v to obdobje sodijo tudi **demonstracije žensk** v Ljubljani in Rožmanov odnos do njih. Vodstvo OF in CK KPS je Rožmanu očitalo, da demonstrantki, ki so se 21. januarja 1943, 7. februarja 1943 in 21. junija 1943 zatele k njemu po pomoč, ni hotel sprejeti, ampak jih je dal brutalno razgnati. Zanimivo je, da teh demonstracij obremenilno gradivo sodnega procesa proti škofu Rožmanu ne navaja, so pa postale po vojni priljubljena tema za oblikovanje sovražnega razpoloženja »ljudskih množic« proti škofu Rožmanu. Sam potek demonstracij je podrobno opisal Lojze Tršan v svoji knjigi OF v Ljubljani,¹⁰² zadržanje škofa Rožmana pri teh demonstracijah pa je pojasnil njegov takratni tajnik in poznejši ljubljanski pomožni škof dr. Stanislav Lenič v posebni, v ciklostilni tehniki razmnoženi Promemoriji z dne 7. junija 1984 in v intervjuju, ki ga je leta 1987 objavila Nova revija.¹⁰³ Pri opisovanju dogodkov pred škofijo je vpadljiva predvsem neusklajenost in zlonamernost »sočasnih« poročil v vrstah OF. Na to je nehote opozorila Lidija Šentjurs, ki je v svoje poročilo CK KPS dne 21. junija 1943 (torej na sam dan za škofa najbolj spornih demonstracij) zapisala, da je italijanska vojska »maksimalno« zastražila vse dohode k banovini, Kongresni trg, magistrat, škofijo ..., demonstracije pa so bile neorganizirane, »bilo je le nekako brezglavo pririvanje brez izraza (jasnega), kaj hočejo.«¹⁰⁴ Iz tega poročila Lidije Šentjurs je jasno razvidno, da demonstrantke masovno sploh niso mogle do škofijskega dvorca (torej o kakem posmehovanju škofa in kanonikov, o katerem piše v svojem poročilu CK KPS Mira Tomšič – Vlasta dne 26. junija 1943, ne more biti govora; še manj seveda o tem, da jih je dal škof brutalno razgnati).¹⁰⁵ Tiste posameznice, ki se jim je posrečilo izmuzniti se blokadi, pa je škof po izjavi tajnika Leniča dvakrat tudi sprejel.

7.6 Duhovniki in Osvobodilna fronta

Na vprašanje urednika Slovenca v intervjuju 9. aprila 1943 (Slovenec ga je objavil naslednji dan): »Ali je res, kakor namigujeta Kocbek in Mikuž, da imajo partizani še nekaj pristašev med duhovniki?,« je škof Rožman odgovoril: »Jaz ne vem za nobenega. Če ona poznata bolj duhovščino kakor škof ...«¹⁰⁶ Vendar stvari niso bile tako preproste, kot bi lahko sklepali iz škofovega odgovora. Videli smo že, da so tako Italijani kot Nemci škofa opozarjali, da nekateri duhovniki odkrito simpatizirajo s partizani. O simpatijah pisatelja Franca S. Finžgarja, Franca Glinška in Vilka Fajdiga do OF je bilo govora že zgoraj. Določene simpatije do OF je čutili tudi v

⁹⁹ Kolarič, Škof Rožman III., 316.

¹⁰⁰ Kolarič, Škof Rožman III., 316.

¹⁰¹ Lojze Ude, *Moje mnenje o položaju*. Članki in pisma 1941–1944 (uredil Boris Mlakar), Ljubljana 1994, 95–110.

¹⁰² Lojze Tršan, *OF v Ljubljani, Organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943*, Ljubljana 1955, 111–116.

¹⁰³ Pogovor s škofom dr. Stanislavom Leničem, v: *Nova revija*, št. 67/68, Ljubljana 1987, str. 1942.

¹⁰⁴ Lojze Tršan, *OF v Ljubljani*, 115.

¹⁰⁵ Poročilo Lidije Šentjurs v: *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, 7. knjiga, št. 194, str. 591–593; pismo Mire Tomšič pa št. 208, str. 636–643.

¹⁰⁶ Fotokopija intervjuja iz Slovenca v: *AMNZ, Proces Rožman* 80/6, 3549.

pismu župnika Andreja Ilca (od leta 1933 župnik v Podzemlju), v katerem 20. aprila 1944 poroča o dušnopastirskem delu na osvobojenem ozemlju. Obenem prosi škofa Rožmana, naj imenuje enega duhovnika v dekaniji Črnomelj za generalnega vikarja, ker so zveze z Ljubljano in Novim mestom pretrgane. Škof Rožman je nato 7. julija 1944 za generalnega vikarja pobilstil kar Ilca.¹⁰⁷

*Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman
(fotografija iz arhiva družine)*

Idejni jasnosti slovenskih duhovnikov v odnosu do OF je bilo očitno namenjeno veliko protikomunistično zborovanje duhovnikov Ljubljanske pokrajine v začetku avgusta 1944. Zbrani duhovniki so »soglasno obsodili« početje Metoda Mikuža, Franca Šmona in Avgusta Černetiča. V posebni resoluciji so odločno in jasno »obsodili OF kot komunistično organizacijo«, izrazili lojalnost do obstoječih oblasti in pozvali »slehernega Slovenca, da na svojem področju sodeluje pri protikomunistični borbi,« kajti, je rečeno v komentarju k resoluciji, »ni zadosti obsoditi komunizem, ampak se je treba proti njemu tudi aktivno boriti.«¹⁰⁸ Resolucija je dejansko formulirana tako, kot da za njo stoji vsa slovenska duhovščina.

Po tej resoluciji slovenske duhovščine, ki jo je nedvomno podpiral tudi škof Rožman, je nerazumljiv nepodpisan poziv Slovenskega protikomunističnega odbora, datiran 4. oktobra 1944 v Gorici, po ostrejšem nastopu škofa »proti komunizmu in njegovi deklariaciji OF,« če je bil seveda ta poziv resnično namenjen škofu Rožmanu, kot je to navedeno v seznamu obremenilnega gradiva proti škofu Rožmanu.¹⁰⁹ Iz vsebine pisma bi se namreč dalo sklepati, da je bilo pismo namenjeno goriškemu škofu. V dikciji pa je pismo presenetljivo podobno Tretjemu pismu katoličanov v OF z

¹⁰⁷ NŠAL, Ordinariat O 12, 1901–1956.

¹⁰⁸ Resolucija je bila objavljena 10. avgusta 1944 v tisku s pomenljivim naslovom S.O.F.! Smrt Osvobodilni Fronti!; AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3567.

¹⁰⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3577–3578.

dne 9. julija 1942 (glej zgoraj). Podpisniki namreč zaključijo svoje pismo z besedami: »Prezvišeni, na vas leži vsa odločitev. Skličite v najkrajšem času vaše svetovalce in spregovorite jasno in odločno! Tisoči čakajo vaših besed. // Mi Vam ne grozimo, le prosimo vas in vas rotimo, spregovorite tako, kot so to storili že mnogi vaši bratje in kot ste v svojem srcu že davno prepričani.« Če kdo, je jasno in odločno spregovoril škof Rožman in, kot smo videli zgoraj, večkrat obsodil komunizem.

Morda je prav zato ocena, ki jo je ob koncu svojega sestavka Slovenska duhovščina in OF zapisal Metod Mikuž na veliko noč, 1. aprila 1945, tako ostra: »Na koncu moramo poudariti samo eno, a to jasno in odločno: skoro izključno vsa slovenska duhovščina v dobi narodno osvobodilne borbe ni storila ne svoje duhovniške, ne narodne dolžnosti. Sprva je izgledalo, da bo rešil čast svojega stanu vsaj večji del primorske duhovščine, a vse je bil le varljiv videz. // Danes je svoboda že med nami. In slovenska duhovščina vstopa v to največjo in najsilnejšo zmago slovenskega naroda nesvobodna.«¹¹⁰

Razvoj bodočih odnosov revolucionarne oblasti do Katoliške cerkve in do vernikov v Jugoslaviji po končani vojni je nakazal verski referent IV. operativne cone in član Pokrajinskega odbora OF za Štajersko Franc Šmon v dolgem pismu (14 drobno tipkanih strani) z dne 25. aprila 1945 mariborskemu škofu Ivanu Jožefu Tomažiču.¹¹¹ V svojem pismu Šmon najprej ostro obsodi ravnanje duhovščine v Ljubljanski pokrajini in še posebej škofa Rožmana, ker se »niso odzvali klicu domovine« in ker so se kot hlapci okupatorja borili proti OF. Od škofa Tomažiča zahteva, da javno obsodi (»treba je javno prokleti«) »pogubonosno, farizejsko in bratomorno belo gardo z vsemi njenimi predstavniki, italijanskimi škofi in ljubljanskim Rožmanom, ki so nam v toliko sramoto. Treba je javno in imenoma obsoditi in suspendirati vse tiste naše duhovnike (torej duhovnike lavantinske škofije), ki so ji v Ljubljani dejansko služili in se tako silno omadeževali.« V tej neke vrste spomenici škofu Tomažiču je Franc Šmon idejno utemeljil vse poveljne politične procese proti slovenskim duhovnikom. Izjemno zanimiv pa je odlomek, ki govori o odnosu Osvobodilne fronte, Komunistične partije in Sovjetske zveze do vere. Zanimiv predvsem zato, ker v mnogočem potrjuje bojazen škofa Rožmana in protikomunističnega tabora, kaj se bo zgodilo, če pride Komunistična partija na oblast. Zanimiv pa tudi zato, ker pojasnjuje nekatera premalo izražena stališča in obljube vodstva OF med vojno v odnosu do vere in Cerkve.

Takole je zapisal Franc Šmon: »Vera je bila v okovih fevdalizma, kapitalizma, fašizma in reakcije. Pod OF, KP in SZ pa je in bo deležna popolne svobode izpovedovanja, bogočastja, verouka, čeprav gre stremljenje za tem, da tudi pri nas pride do ločitve cerkve od države. Toda oblike te ločitve so lahko raznotere. O tem bodo odločali volilci, ustavodajna skupščina in nova ustava.

Fašistične vere in njenih fašističnih predstavnikov ne bo več. To bo le usluga slovenskemu krščanstvu, ki ga je vse tako zlorabljalo! Resnično krščanstvo, Kristusova blagovest bo od tega le profitirala in se poglobila. Narodne izdajalce v navadni ali duhovniški obleki pa smo in še bomo najostreje sodili. – Stališče OF je: popolna svoboda vesti in veroizpovedi. To stališče se nikdar ne bo izpremenilo, ker izhaja iz demokratičnih načel OF. Na teh načelih sloni tudi Verska komisija, lani ustanovljena pri SNOS-u, kakor tudi pri ostalih federalnih vladah in skupni vladi v Beogradu. Ona bo povsod zavarovala nemoteno bogočastje, versko propagando in vse, kar določa cerkveni zakonik. Urejala bo odnose med narodnimi oblastmi in med cerkvijo. V njej bo zastopanih polovico duhovnikov in polovico laikov, ki pa morajo biti do osvobodilnega gibanja pozitivno usmerjeni. Do sedaj so v njej sodelovali in še sodelujejo dr. Mikuž, dr. Cajnkar, Lampret in Černetič. Njeno delo bo, da ureja zdrave odnose s personalno politiko in z odloki, ki se bodo tikali cerkvene imovine, ustanov itd. v duhu splošne gospodarske in socialne državne politike.«

Nato Šmon še podrobneje **opredeli »pravo svobodo Cerkve.«** »Dokler se dokončno v ustavi ne uredi razmerje cerkve in države, bo imela Verska komisija izključno pravico prigovora k

¹¹⁰ ARS, SNOS, fasc. 457, str.19.

¹¹¹ Škofijski arhiv Maribor, 113/101.

nameravanemu imenovanju za katero koli cerkveno službo. Cerkevna oblast bo dolžna Verski komisiji naznaniti vsako nameravano imenovanje. V(erska) k(omisija) bo imela pravico že k prej nameščenim duhovnikom in cerkvenim uslužbencem staviti izpreminjevalne predloge, tako glede oseb, kot glede krajev. Prav tako pravico prigovora ali priporočila bo imela pri imenovanju veroučiteljev in profesorjev na vseh šolah. – To je nujno radi zgodovinske krivde večjega dela slovenske, zlasti ljubljanske okolice. Krivci nad narodom ne smejo dobiti nobene take cerkvene službe, v kateri bi mogli razdiralno vplivati in rovariti med slovenskim ljudstvom. – Kjer pa je duhovščina storila svojo narodno dolžnost, bo ta postopek seveda milejši (sic! postopek torej bo), oz. bo sploh odpadel. Glede cerkvene imovine odloča poslovnik VK naslednje: dokler se razmerje dokončno ne uredi ima VK pravico in dolžnost **nadziranja** (podčrtal FMD) uprave vseh versko-zakladnih in cerkvenih gozdov v Sloveniji, dalje pravico nadziranja uprave vse druge cerkvene imovine (nadarbinske, cerkvene, samostanske, ustanovne itd.) izpraznjenih in zasedenih mest, gradbene dolžnosti, pravico bere itd. Skrbela pa bo za primerno gospodarsko eksistenco duhovnikov in dovoljenih redov, kongregacij in družb in za vzdrževanje vseh za bogočastje in pouk potrebnih premičnin in nepremičnin. Cerkevna imovina mora resnično služiti izključno svojemu namenu in se mora z njo vestno in ločeno gospodariti. Dalje je jasno, da bo država pregledala ves cerkveni aparat, kaznovala vse narodne krivce, ki jih bo našla, da ne bo mogel nihče več delovati proti narodu, in bo podpirala napore vernikov, da obnovijo razrušene cerkve, cerkvene stavbe itd. Možno in zaželeno pa je, da narodno zavedni duhovniki kot vsi drugi Slovenci sodelujejo pri političnem delu v OF, v izgradnji oblasti in v resnični demokratični politiki.¹¹²

Odnos nove oblasti do vere in Cerkve je Šmon pojasnjeval tudi na drugih mestih v svojem pismu. Vedno pa pride jasno do izraza zahteva po popolni podrejenosti Cerkve in njenih predstavnikov državni oblasti tako na duhovnem, kot na gospodarskem področju. To je očitno del slovenske duhovščine slutil, ko je tako krčevito poskušal preprečiti, da bi Komunistična partija prevzela oblast v Sloveniji in Jugoslaviji. Žal ne vedno s praviimi sredstvi in na pravi način. Kako pravilne so bile njihove slutnje, dokazujejo zapisniki sej CK KPS. Na seji 2. junija 1945 so navzoči na primer razpravljali celo o tem, kaj narediti s tisto duhovščino, ki je bila doslej na njihovi strani. Ta je namreč po vojni za komunistično oblast predstavljala resen problem v njeni kampanji proti Katoliški cerkvi na Slovenskem.

8. ŠKOF ROŽMAN ZAPUSTI ŠKOFIJO IN DOMOVINO

O Rožmanovem odhodu na Koroško in o njegovih pravih namenih 5. maja 1945 pozno popoldne, je bilo že veliko napisanega. Z ozirom na celotni odnos posameznega avtorja do škofa, je tudi interpretacija njegovega odhoda **za ene** izraz njegove pastoralne skrbi za slovenske katoličane, ki so bežali pred komunisti in za katere naj bi se škof Rožman zavzel pri zaveznikih;¹¹³ **za druge** pa je »Rožmanov beg pred partizansko vojsko nedvoumen dokaz škofove slabe vesti in njegovega strahu pred pravično kaznijo zaradi njegove izdajalske dejavnosti.«¹¹⁴

Vojaško sodišče v Ljubljani se z »begom« škofa Rožmana posebej ni ukvarjalo, slovenska politična javnost pa si je neumorno prizadevala za njegovo izročitev s strani angleških zaveznikov. Do izročitve ni prišlo bolj zaradi spleta okoliščin, kot zaradi pravnega premisleka angleških vojaških oblasti. Škof Rožman je preko Celovca (od 5. maja 1945 do 11. novembra 1947),

¹¹² »Franc Šmon, župnijski upravitelj v Špitaliču, partizanski verski referent – prevzvišenemu g. knezoškofu lavantinskemu dr. Ivanu Jožefu Tomažiču,« pismo z dne 24. aprila 1945, str. 10–11, v: ŠAM, 113/101.

¹¹³ To tezo zagovarja Kolarič, Rožman III., IV. poglavje, od str. 399 dalje. Potek dogodkov, kot jih opisuje Kolarič, je nedvomno avtentičen, njegova interpretacija teh dogodkov pa je preveč apologetična in deloma premalo verodostojna.

¹¹⁴ O tem se je razpisala zlasti časopisna publicistika, npr. Ivan Jan, O resnični podobi škofa Rožmana, sestavek, ki ga je objavljaval v sobotni prilogi Dela od 1. februarja 1986 do 12. aprila 1986; članek je nato v nekoliko skrajšani verziji izšel tudi v Koledarju Prešernove družbe za leto 1987; tudi vrsta prispevkov v Pismih bralcev v slovenskem dnevnem časopisu.

Salzburga (od 11. novembra 1947 do 4. marca 1948) in Švice (Menzingen/kanton Zug od 7. marca do 1. julija 1948) prišel v Združene države Amerike in se naselil v Clevelandu, kjer je 16. novembra 1959 tudi umrl. Jugoslovanska tajna policija ga je ves čas budno spremljala, nadzirala njegove stike, govore in poti. Svoje zaupnike si je pridobila celo v duhovniških vrstah med ljudmi, ki jim je škof Rožman zaupal.¹¹⁵

Kljub svobodi pa škof Rožman v Združenih državah Amerike ni imel mirnega življenja. Na eni strani se je resnično razdajal kot »potujoči misijonar in škof,« kot ga je posrečeno opisal Kolarič v 4. poglavju svoje knjige o Rožmanu.¹¹⁶ V apostolskem delu za Slovence, raztresene po vsem svetu, je škof Rožman dobesedno izgorel. Na drugi strani pa sta ga mučili dve stvari. Škof Rožman je do smrti iskal odgovor na vprašanje, ali je on osebno in ali je katoliška stran med drugo svetovno vojno ravnala prav. Zelo pa ga je tudi prizadelo, da mu papež Pij XII. takoj po vojni ni omogočil osebnega srečanja z njim, v katerem bi mu lahko pojasnil svoje poglede in svoja stališča ter navedel razloge, zakaj je zapustil svojo škofijo.

Takšen odnos Svetega sedeža in papeža osebno do škofa Rožmana bo mogoče do neke meje pojasniti, ko na bo na voljo celotno gradivo Vatikanskih tajnih arhivov in ne samo dokumenti, v našem prikazu večkrat citirane zbirke *Actes et Documents du Saint Siège relatifs á la Seconde guerre mondiale*.¹¹⁷ Šele takrat (predvidoma leta 2028) bodo končno dostopna tudi Rožmanova medvojna poročila papežu v Rim. Raziskovalcem je v Vatikanskih arhivih trenutno na voljo gradivo le do leta 1922. Izjeme so zelo redke. Tako so n.pr. hrvaški zgodovinarji dobili dovoljenje pregledati arhivsko gradivo o zagrebškem nadškofu dr. Alojziju Stepincu, ko so sprožili uradni postopek za njegovo beatifikacijo.

Summary

TRIAL AGAINST THE BISHOP OF LJUBLJANA DR GREGORIJ ROŽMAN, AUGUST 21 – 30, 1946

(PART 3)

France Martin Dolinar

The third part of the treatise is dedicated to the attitude of the Liberation Front (LF) and the Communist Party of Slovenia (CPS) leaderships to Bishop Rožman during the second world war, and the analysis of the letters he was sent to by them. The author of the treatise dedicated quite some attention to the analysis of the letters, Bishop Rožman was sent to by Metod Mikuž, Edvard Kocbek and Izidor Cankar. In those letters they drew the Bishop's attention to the fact that he should have reconsidered his attitude to the Liberation Front and the National Liberation War, led by the Liberation Front. Bishop Rožman justified his negative attitude to the LF with incompatibility of Christian doctrine with communist principles. In his statement of August 19, 1945, with which he gave an answer to Boris Kidrič referring to a reproach of the latter that the Bishop had not answered any letters sent by the LF, he wrote among others that: »the Bishop had no need to have any conversation, however, if they (namely the LF leadership) wanted one, the Bishop was most willingly at their disposal.« The author says that the Bishop let them know that » they can come, for they know where the Bishop can be found« and states that nobody visited the Bishop. Such an attitude of the Bishop to the LF, which meant to him only a disguise under which the communists wanted to come to power by means of revolution, intensified, with time, a negative attitude of new political powers in Slovenia to Bishop Rožman. He was quite aware of that, therefore he left his diocese on May 5th, he left his native country for Carinthia and from there for the USA, where he also died.

¹¹⁵ Zajeten sveženj poročil in dokumentacije o škofu Rožmanu po njegovem odhodu iz Ljubljane hranita AMNZ in SOVA.

¹¹⁶ Kolarič, škof Rožman III., 521–597.

¹¹⁷ Izdali Pierre Blet, Robert A. Graham, Angelo Martini, Burkhard Schneider, 11 zvezkov, Città del Vaticano 1965–1981.